

دیدگاه‌های گزارشگر ویژه شورای حقوق بشر در خصوص تاثیرات اقدامات یکجانبه اجبار آمیز بر بهره‌مندی از حقوق بشر

دکتر سید محمد کاظم سجادیپور^۱

امیر امینی^۲

^۱. استاد دانشکده روابط بین‌الملل وزارت امور خارجه smksajjad@yahoo.com
^۲. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد دانشکده روابط بین‌الملل amir.amini.elc@gmail.com

چکیده

پس از پایان جنگ سرد، تحریم‌های اقتصادی به رویه اصلی جامعه بین‌المللی و برخی دولت‌ها تبدیل شده است تا جایی که برخی دهه ۱۹۹۰ را «دهه تحریم» نام‌گذاری کرده‌اند. این اقدامات البته از نوع یکجانبه آن که در این تحقیق مورد بررسی قرار خواهد گرفت، با هدف تغییر اساسی در رفتار دولت‌های هدف توسط کشورهای مبدأ و تحریم کننده اعمال می‌گردند که علاوه بر چالش‌های حقوقی و مشروعیتی که برای آن می‌توان متصور شد، دارای آثار و تبعات منفی حقوق بشری نیز هستند. حقوقی که به صراحت در اسناد جهانی حقوق بشر بر آن‌ها تأکید شده و تحت حمایت جامعه جهانی نیز قرار دارند. آثار منفی اقدامات یکجانبه اجبارآمیز یا تحریم‌های یکجانبه اقتصادی بر بهره‌مندی از حقوق بشر منجر به واکنش جدی نهادهای مربوطه به طور ویژه شورای حقوق بشر سازمان ملل متحد شده است. از این رو، شورا در یکی از قطعنامه‌های خود اقدام به تعیین یک گزارشگر ویژه در زمینه تأثیر منفی اقدامات یکجانبه اجبارآمیز بر بهره‌مندی از حقوق بشر نموده است. در این ارتباط شورای حقوق بشر و گزارشگر ویژه، اقدامات یکجانبه اجبارآمیز را مغایر با اسناد حقوق بشری شامل منشور ملل متحد، اعلامیه جهانی حقوق بشر، اعلامیه جهانی حقوق کودک و میثاقین تلقی می‌کنند. در این پژوهش با استفاده از روش تحلیل محتوا و نیز روش اسنادی رویکرد و دیدگاه‌های گزارشگر ویژه، استخراج و تحلیل خواهد شد.

• واژگان کلیدی

اقدامات یکجانبه اجبارآمیز، شورای حقوق بشر، گزارشگر ویژه، حقوق بشر، تحریم.

مقدمه و بیان مسئله تحقیق

تحریم^۱ به عنوان تدابیر قهرآمیز توسط دولت‌ها و نهادهای بین‌المللی به ویژه سازمان ملل متحد (شورای امنیت و مجمع عمومی) برای اعمال فشار علیه دولت‌ها و افراد وابسته به آن‌ها و نیز بازیگران غیردولتی خاطی اعمال می‌گردد. این مفهوم نه در منشور ملل متحد وجود دارد و نه در قطعنامه‌های ارگان‌های وابسته به ملل متحد مورد استفاده قرار می‌گیرد. منشور ملل متحد به عنوان یکی از منابع اصلی حقوق بین‌الملل، اقدامات قهری را به رسمیت شناخته که تحریم نیز می‌تواند به مثابه یکی از این اقدامات قهری در نظر گرفته شود. بنابراین، هر چند واژه تحریم در منشور قید نشده است، اما به عنوان یک گزینه واسط میان دیپلماسی و توسل به زور تلویحاً در چارچوب فصل هفتم منشور ملل متحد مورد تأیید قرار گرفته است. از این‌رو، عنصری مشروع در حفظ صلح و امنیت بین‌المللی می‌باشد.

هر چند با وجود به رسمیت شناخته شدن این ابزار برای شورای امنیت و مشروعیت کلی آن، به دلایل متعدد حقوقی استفاده از این ابزار باید در چارچوب حفظ «حقوق بنیادین بشر» که مورد تأکید اسناد جهانی حقوق بشری مانند اعلامیه جهانی حقوق بشر، اعلامیه جهانی حقوق کودک، منشور ملل متحد و میثاقین باشد و تحریم‌های بین‌المللی نباید به نحوی باشند که موجب مشقت و رنج گسترده انسان‌های محدوده تحریم گردد.

بدین اعتبار می‌توان تحریم را به مثابه یک معما در حفظ صلح و امنیت بین‌المللی در نظر گرفت؛ چرا که اکثر قریب به اتفاق تحریم‌ها به منظور پایان بخشیدن به اقداماتی ترتیب داده می‌شوند که صادرکنندگان آن، این اقدامات را ناقض صلح و امنیت بین‌المللی تصور می‌کنند. یکی از مواردی که عنوان می‌شود صلح و امنیت بین‌المللی را با خطر جدی مواجه می‌سازد، نقض حقوق بشر در چارچوب سرزمینی دولت‌هاست. نهادهای بین‌المللی و کشورهای مدعی حقوق بشر، به منظور پایان دادن به این گونه اقدامات، متوسل به ابزار تحریم می‌شوند و کشور خاطی را مورد تحریم قرار می‌دهند تا بلکه سیاست‌ها و رویه‌های حقوق بشری خود را در قبال اتباع و شهروندانش تغییر دهند. با این حال، این اقدام قهری می‌تواند به صورت مستقیم یا غیر مستقیم و در صورت غیر هدفمند بودن، خود عاملی بر نقض گسترده حقوق بنیادین بشر گردد. از جمله اینکه این اقدام قهری می‌تواند بر نهاد توسعه و اقتصاد در آن کشور تأثیر منفی گذاشته و توسعه انسانی و امنیت

¹. Sanction

اقتصادی را تحت تأثیر قرار دهد. چنین است که می‌توان از "معمای تحریم"^۱ سخن گفت؛ یعنی اینکه آیا تحریم باعث حفظ حقوق بشر می‌شود، یا اینکه خود عاملی بر نقض حقوق بنیادین و مصرح در اسناد بین‌المللی حقوق بشری می‌گردد؟

بررسی تاریخی کشورهای مورد هدف تحریم نشان می‌دهد که تحریم‌ها نقش گسترده‌ای در نقض حقوق بشر و عدم برخورداری مردم کشورهای هدف از نیازهای اولیه زیست بشری که در میثاق بین‌المللی حقوق مدنی سیاسی و همچنین میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی اجتماعی فرهنگی تعبیه شده است، دارند. به عنوان مثال، تحریم‌های اقتصادی دسترسی شهروندان به اقلام دارویی و غذایی را با مشکلات اساسی مواجه می‌سازند. تحت این شرایط حق حیات که به صورت صریح در اسناد حقوق بشری بر آن تأکید شده است، مستقیماً نقض می‌شود. علاوه بر این، این تأثیرات می‌تواند به صورت غیرمستقیم نیز اصول مندرج در اسناد حقوق بشری را نیز نقض کند.

تأثیر جدی و مخرب این اقدامات، شورای حقوق بشر را بر آن داشت تا با ورود به این مسئله، بررسی نقض احتمالی حقوق بشر به واسطه اقدامات یکجانبه را در دستور کار خود قرار دهد و با ارجاع به مصوبات قبلی خود شامل قطعنامه ۲۴/۱۴ در تاریخ ۲۷ سپتامبر ۲۰۱۳ و قطعنامه ۶۸/۱۶۲ مجمع عمومی در ۱۸ دسامبر ۲۰۱۳، قطعنامه ۲۷/۲۱ را تصویب و براساس آن اقدامات یکجانبه را مخالف حقوق بین‌الملل، حقوق بشردوستانه، منشور ملل متحد، هنجارها و اصول حکمرانی صلح‌آمیز دانسته و مطابق اسناد کنفرانس ۱۹۹۳ وین از کشورها می‌خواهد که از هرگونه اقدام یکجانبه که مطابق با حقوق بین‌الملل و چارچوب منشور ملل متحد نیست، خودداری کنند. و با توجه به موارد دیگر که در قطعنامه مذکور بازتاب یافته، اقدام به تأسیس مأموریت گزارشگر ویژه «تأثیرات منفی اقدامات یکجانبه اجباری» کرده و آقای ادريس جزائري^۲ را برای این مأموریت منصوب و وظایفی از قبیل جمع‌آوری اطلاعات از تمامی منابع دولتی، سازمان‌های غیردولتی و سایر اطراف در خصوص تأثیر اقدامات یکجانبه بر بهره‌مندی از حقوق بشر برای وی تعریف کند.

شورای حقوق بشر اقدامات یکجانبه اجباری که شامل تحریم در اشکال مختلف آن مانند ممنوعیت‌های مالی و سرمایه‌گذاری و یا سایر اشکال آن به مانند ممنوعیت‌های مسافرتی و توقیف دارایی‌ها را به عنوان دغدغه‌ای جهانی تشخیص داده و بررسی مسئله انواع متنوع اقدامات اجباری یکجانبه و پتانسیل تأثیر آن بر مسئله حقوق بشر را به عنوان یک وظیفه برای خود تعریف نموده است. گزارشگر ویژه نیز در طول سالیان گذشته با ارائه گزارش‌های سالانه و فصلی اقدام به بازتاب

^۱ Sanction Dilemma

^۲ Idris Jazairy

متممادی تأثیرات اقدامات یکجانبه بر حقوق بشر نموده است. شورا نیز با بررسی و صدور قطعنامه‌های متعدد و بررسی مفاهیم جدیدی مانند تحریم‌های هوشمند^۱ و تحریم‌های هدفمند^۲ و میزان تأثیر و پتانسیل هریک از اشکال آن بر نقض حقوق بشر اقدامات جدی در این زمینه برداشته و تحریم را به عنوان یک مسئله با ابعاد جهانی حقوق بشری اعلام نموده است؛ چرا که مجازات‌های هوشمند بین‌المللی با وجود تلاش‌ها نمی‌تواند مانع ورود پیامدهای انسانی بر غیرنظامیان باشند و تفکیک دولت‌ها و رهبران حکومت‌ها از شهروندان آن‌ها به گونه‌ای که صرفاً آن‌ها هدف تحریم اقتصادی قرار گیرند، امری دشوار است.

معاف‌سازی اقلام بشردوستانه مثل غذا و دارو از شمول تحریم‌ها نیز به جهت نسبتاً سخت و پیچیده‌ای که برای تجویز ورود این قبیل اقلام به کشور تحت تحریم در نظر گرفته می‌شود، در عمل نمی‌تواند از نقض حقوق بشر جلوگیری کند و اقدامات بشردوستانه را با تأخیر و کندی مواجه می‌کند؛ زیرا برخورداری از طیف گسترده‌ای از موارد حقوق بشر مذکور در اسناد بین‌المللی، با وضع چند ماده در مورد معافیت‌های دارویی و غذایی میسر نبوده و دستیابی به بسیاری از این حقوق، نیازمند ایجاد و حفظ مستمر زیرساخت‌ها و تأسیسات زیربنایی است. با توجه به آثار مخرب انسانی اقدامات یکجانبه اجبار آمیز و نیز با در نظر گرفتن مطالب ذکر شده در این مقدمه اجمالی، حال این سؤال پیش می‌آید که گزارشگر ویژه شورای حقوق بشر سازمان ملل متحد، مشروعیت اقدامات یکجانبه اجبار آمیز را از منظر حقوق بین‌الملل به واسطه نقض احتمالی حقوق بشر چگونه ارزیابی می‌کند؟ فرضیه پژوهش حاضر چنین است: گزارشگر ویژه شورای حقوق بشر در زمینه اثر منفی اقدامات یکجانبه اجبار آمیز، این اقدامات را مغایر با اسناد حقوق بشری شامل منشور ملل متحد، اعلامیه جهانی حقوق بشر، اعلامیه جهانی حقوق کودک و میثاقین می‌داند و معتقد است اقدامات یکجانبه اجبار آمیز منجر به نقض حقوق بشر در ابعاد گسترده می‌شود.

۱. پیشینه ادبیاتی و مفهومی پژوهش

پژوهشی که به صورت مستقیم با موضوع تحقیق حاضر ارتباط داشته باشد یعنی به صورت محتوایی گزارش‌های ارائه شده توسط شورای حقوق بشر و گزارشگر ویژه آن در خصوص تأثیر منفی اقدامات یکجانبه اجبار آمیز بر بهره‌مندی از حقوق بشر را مورد تحلیل قرار دهد، وجود ندارد و از این حیث کار تحقیقی حاضر بدیع و نوآورانه می‌باشد. با این وجود، چندین اثر قابل توجه داخلی و

¹. Smart Sanction

². Targeted Sanction

خارجی در زمینه تحریم‌های یکجانبه و اثر آن بر حقوق بین‌الملل بشر وجود دارد که ذیلاً تلاش می‌شود به برخی از مهمترین آن‌ها اشاره شود.

اولین اثر در این زمینه که به صورت محتوایی به تحقیق حاضر مرتبط است، مقاله‌ای است تحت عنوان "تأثیر تحریم‌های اقتصادی شورای امنیت سازمان ملل متحد در بهره‌مندی از حقوق بشر" که به قلم سید محسن عمادی به نگارش درآمده است. نویسنده در این مقاله سعی دارد به بررسی رابطه میان تحریم و حقوق بشر به ویژه تحریم‌های اقتصادی که از جانب شورای امنیت وضع و اجرا می‌شود، بپردازد. آقای عمادی با بررسی چندین مورد تحریم به ویژه مورد عراق و هائیتی به این نتیجه می‌رسد که تحریم‌های شورای امنیت به دلیل تأثیرات منفی شدید آن بر جوامع تحت تحریم، در انطباق با هنجارهای حقوق بشری به ویژه حقوق اقتصادی و اجتماعی نیست و اعمال این تحریم‌ها منجر به نقض فاحش حقوق بشر می‌گردد. در حالی که منشور سازمان ملل، آن سازمان را به ارتقاء و احترام به حقوق بشر متعهد نموده است، اعمال تحریم‌های اقتصادی توسط شورای امنیت نقض مفاد منشور بوده و مسئولیت نقض حقوق بشر را متوجه آن شورا می‌نماید.

دومین اثر مرتبط با عنوان پژوهش حاضر، تحقیقی است با عنوان "حقوق بشر و تحریم‌های اقتصادی: امپریالیسم جدید" که به قلم کریستوفر وال نگاشته شده است. نویسنده در این مقاله سعی دارد به بررسی نقش تحریم‌های اقتصادی بر بهره‌مندی از حقوق بشر پرداخته که توسط ایالات متحده آمریکا اتخاذ و اجرا می‌شود، بپردازد. از نظر کریستوفر وال این تحریم‌ها اکثراً بدون در نظر گرفتن تمایزات فرهنگی جوامع تحت تحریم توسط ایالات متحده آمریکا اعمال می‌شوند. بنابراین، ضمن اینکه تحریم‌ها از اثر بخشی لازم برخوردار نبوده‌اند بر اصل حق تعیین سرنوشت ملت‌ها و نیز اصل مشارکت ملت‌ها در سطح جهانی نیز تأثیر منفی گذارده است. علاوه بر این، مانع از بهره‌مندی از حق اولیه و ذاتی ملت‌های تحت تحریم نیز شده است.

"تحریم‌های اقتصادی علیه تجاوزات حقوق بشری" که توسط ساک بوم بایک نوشته شده است، از دیگر منابعی است که می‌توان در اینجا به عنوان پیشینه ادبی تحقیق آورد. بایک در این تحقیق دو جنبه اساسی تحریم‌ها را مورد بررسی قرار می‌دهد؛ اولین جنبه مورد بررسی نویسنده در این تحقیق تأثیر مثبت این تحریم‌ها بر رفتار دولت‌های خاطی است. از نظر نویسنده نهادهای بین‌المللی از قبیل سازمان ملل متحد چاره‌ای جز اعمال تحریم برای اصلاح رفتار کشورهای خاطی ندارند. هدف این سازمان‌ها مجازات کردن دولت‌ها نیست، بلکه اصلاح رفتار آن‌هاست. با این حال، نویسنده بر اثر سوء این اقدامات نیز اشاره می‌کند. وی معتقد است اینگونه مجازات‌ها با دیگر اصول اساسی حقوق بین‌الملل یعنی اصل عدم مداخله و حاکمیت دولت‌ها مغایرت کامل دارد. تحریم‌های

اقتصادی همچنین می‌توانند دستور کار اول سازمان تجارت جهانی یعنی اصل تجارت آزاد را خدشه دار سازند. بدتر از همه آثار سوء این تحریم‌ها بر شهروندان عادی است که می‌تواند زندگی و حیات آن‌ها را با خطرات جدی مواجه سازد. تحریم‌های اقتصادی بیش از آنکه بر دولت‌مردان و صاحب منصبان تأثیر بگذارد، زندگی شهروندان را مختل می‌سازد.

طرح مفهوم اقدامات یکجانبه اجبار آمیز در حقوق بین‌الملل بشر: در نظام بین‌الملل کنونی بازیگران مختلفی اعم از دولت‌ها، سازمان‌های بین‌المللی دولتی و غیردولتی و نیز افراد به ایفای نقش مشغول هستند. با این حال، میزان اثری‌گذاری هیچ‌کدام از این بازیگران در روندها و پویای جهان قابل مقایسه با دولت‌های منفرد و به ویژه دولت‌های قدرتمند نمی‌باشد.

تنها وظیفه و مسئولیت دولت‌ها به مفهوم لیبرالی آن متوجه شهروندان خودش است و از زمان‌های طولانی نیز دولت دو کارویژه اصلی داشته است؛ یکی تأمین امنیت در داخل و حفظ مالکیت خصوصی شهروندان و دیگری دفاع از مرزها و تمامیت ارضی کشور در قبال متجاوزان. در این چارچوب دولت‌ها نسبت به بیگانگان مسئولیتی ندارند و با ملحوظ دانستن منافع ملی به ایفای نقش و کنش در عرصه سیاست خارجی و بین‌المللی مبادرت می‌ورزند. همچنین، آن‌ها برای تأمین این منفعت هیچگونه محدودیتی را برای خود قائل نیستند. تنها منبع محدود کننده دولت‌ها محذوریتهای داخلی آن‌هاست و نیز این‌که در یک ارزیابی استراتژیک به این نتیجه برسند که دولت‌های دیگر در ابعاد مختلف قدرت در موقعیت بهتری از آن قرار دارند.

نظریه واقع‌گرایی روابط بین‌الملل بر این عقیده است که دولت‌ها در یک محیط آنارشیک و فاقد اقتدار مرکزی به سر می‌برند و در یک چنین بستری، طبیعی است که دولت‌ها اصل خودیاری را بر اصل اعتماد و اتکا به سایرین ترجیح دهند. فقدان یک نهاد برتر و عالیه که از این قانون صیانت و حمایت کند، دولت‌ها را وادار به اتخاذ رویه‌ها و استراتژی‌هایی می‌نماید که در چارچوب آن ضریب امنیت ملی خود را افزایش دهند.

توسل دولت‌ها به اقدامات یکجانبه و اجبارآمیز را در حقیقت می‌توان در یک چنین فضایی تحلیل و بررسی کرد. دولت‌ها هنگامی که رفتار رقبا و دشمنان خود را مغایر با اهداف و منافع ملی خود احساس کنند، در اولین اقدام و برای تضمین امنیت ملی خود با اعمال مجازات‌های یکجانبه نظیر تحریم‌های اقتصادی و مالی درصدد خنثی سازی تهدیدات امنیتی علیه خود بر می‌آیند. بنابراین، می‌توان اقدامات یکجانبه اجبارآمیز را ابزاری در راستای تأمین منافع و امنیت ملی در عرصه سیاست خارجی و بین‌المللی در نظر گرفت که در یک محیط آنارشیک و آشوب زده بکار

گرفته می‌شود. به همین منظور در طول تاریخ استفاده از تحریم‌های اقتصادی همواره به عنوان یکی از عناصر لایتنجای سیاست خارجی اغلب دولت‌ها بوده است. برای مثال، تحریم‌های اقتصادی و تجاری در دوران قاجار یکی از ابزارهای مورد استفاده روس‌ها علیه ایران بود. از جمله شاخص‌ترین موارد تحریم‌های اقتصادی می‌توان از تحریم نفتی ایران توسط دولت انگلستان در زمان نخست وزیری مرحوم دکتر محمد مصدق نام برد (سجادپور، سیدمحمدکاظم، ۱۳۷۶: ۷).

دولت‌ها از یکسو به منظور نفوذ و تفوق اهداف سیاست خارجی و امنیت ملی خود و از سوی دیگر، به جهت ارائه پاسخ مناسب به ضروریات سیاست داخلی و فشارهای اقتصادی، به اعمال تحریم‌های اقتصادی متوسل شده‌اند (حدادی، مهدی، ۱۳۶۰). در این راستا داکسی معتقد است که تحریم‌های اقتصادی اقدامات منفی محسوب می‌شوند که در صدد تأثیرگذاری بر رفتار کشور از طریق تهدید و در صورت ضرورت، تحمیل مجازات به منظور عدم رعایت قانون می‌باشند (Doxey, Margaret, 1972: 528).

تحریم‌های اقتصادی بسته به هدف خاصی که ممکن است در سطح بین‌المللی داشته باشند، می‌توانند تعریف شوند. در یک تعریف موسع، تحریم اقتصادی با توجه به اهدافی که دنبال می‌کند، می‌تواند به عنوان محرومیت اقتصادی تحمیل شده علیه یک کشور هدف تعریف شود. در این حالت روش‌ها و ابزارهایی که برای رسیدن به چنین هدفی بکار گرفته می‌شوند، در تعریف تحریم‌ها مدنظر قرار نمی‌گیرند. بنابراین، هرگونه اقدام اقتصادی قهری که فعالیت اقتصادی یک دولت را مختل نماید، مشمول تعریف خواهد بود. با این وصف، قلمرو تحریم‌های اقتصادی صرفاً به اقدامی منحصر می‌شود که هدف آن‌ها ایجاد اختلال در نظم اقتصادی و تجاری یک دولت به عنوان اهرم فشار علیه آن است. از طرفی نیز قابل توجه است که تحریم‌های اقتصادی، به منزله انصراف واقعی یا تهدید به اعراض از روابط تجاری یا مالی از سوی دولت فرستنده (سرمایه‌گذار) علیه دولت هدف و در راستای مقاصد سیاست خارجی می‌باشند. از نگاهی دیگر، تحریم‌های اقتصادی یکجانبه، اقدامی اجباری هستند که توسط یک دولت علیه کشوری دیگر یا حکومت یا اشخاص و نهادهای تحت صلاحیت آن و با هدف وادار ساختن آن کشور جهت تغییر رفتار یا سیاستی که باعث به کارگیری تحریم‌ها شده است، اعمال می‌شوند (جاوید، احسان، ۱۳۹۳: ۱۰۸). یکی از کشورهایی که همواره پس از ظهور در نظام بین‌المللی و با خارج شدن از سیاست انزواگرایی قاره‌ای مونروئه رویه تحریم و اقدامات یکجانبه را در دستور کار سیاست خارجی خود قرار داده است، ایالات متحده آمریکاست. این کشور همانگونه که مطرح شد در کنار بریتانیای کبیر موضوع تحریم‌های اقتصادی یکجانبه را در همان دوران جنگ جهانی اول و سپس در دوران جنگ جهانی دوم علیه دول محور برقرار ساخت. در

همین راستا، کنترل صادرات و بلوکه سازی دارایی‌های متعلق به قوای محور و سایر نهادهای اشخاص تحت کنترل آن‌ها را برقرار نمود. بسیاری از این تحریم‌ها بعدها در قالب سیستم جامع محدودیت‌های اقتصادی و مالی علیه کشورهای کمونیست و دیگر کشورهای ذیربط و تروریست‌های بین‌المللی گسترش داده است. این کشور از سال ۱۹۹۳ تا سال ۱۹۹۶ بیش از ۶۱ تحریم یکجانبه علیه ۳۵ کشور وضع نمود که ۴۲ درصد از جمعیت جهان را تشکیل می‌دهند. آمریکا تا سال ۲۰۱۲ نیز بیش از ۶۹ تحریم برای اعمال تحریم‌های اقتصادی علیه طیفی از کشورها وضع کرده است. آمریکا تا فروردین ماه ۱۳۹۵ نیز ۲۲ کشور را تحت تحریم‌های خود حفظ کرده بود (زمانی و غریب آبادی، ۱۳۹۴: ۹۴).

استفاده مداوم دولت‌ها از تحریم‌های یکجانبه به ویژه ایالات متحده آمریکا که به رویه عادی این دولت در ارتباط با سایر دولت‌ها تبدیل شده است، منجر به طرح مفهوم اقدامات یکجانبه اجبارآمیز و اثر منفی آن بر بهره‌مندی از حقوق بشر شده است. در چارچوب حقوق بین‌الملل بشر، اولین بار طرح مفهوم اقدام یکجانبه و اثر آن بر بهره‌مندی از حقوق بشر در کنفرانس اعلامیه و برنامه اقدام وین (۱۹۹۳)، کلید خورد. در این اعلامیه از دولت‌ها درخواست می‌شود که از هرگونه اقدام یکجانبه که مطابق با منشور ملل متحد نیست و مانع تحقق کامل حقوق مندرج در اعلامیه جهانی حقوق بشر و اسناد حقوق بشری به ویژه حق برخورداری از استانداردهای مناسب زندگی شامل غذا و مراقبت‌های پزشکی و خدمات اجتماعی ضروری می‌شود، خودداری کنند (OHCHR, 2019). بعدها این ارتباط توسط شورای حقوق بشر با تصویب قطعنامه ۲۴/۱۴ در تاریخ ۲۷ دسامبر ۲۰۱۳ بیشتر کشف شد و با تصویب قطعنامه ۲۷/۲۱ و انتخاب گزارشگر ویژه با عنوان گزارشگر ویژه درباره اثر منفی اقدامات یکجانبه اجبارآمیز بر بهره‌مندی از حقوق بشر که به طور اختصاصی در ماده ۲۲ قطعنامه مزبور این مقام حقوق بشری تعیین گردید، به بسط هر چه بیشتر مفهوم اقدامات یکجانبه اجبارآمیز در حقوق بین‌الملل بشر انجامید.

در ژوئن ۲۰۱۶ جمهوری خلق چین و فدراسیون روسیه، اعلامیه ارتقای حقوق بین‌الملل را صادر کردند و بدین ترتیب این نظر را مطرح ساختند که اقدامات یکجانبه اجبارآمیز مغایر با حقوق بین‌الملل قرار دارد و همچنین به عنوان تحریم‌های یکجانبه‌ای شناخته می‌شوند که توسط برخی دولت‌ها به منظور تحمیل اراده خود بر دولت‌های هدف اعمال می‌شوند. آن‌ها معتقدند که چنین اقداماتی از اهداف و اصول تحمیل شده به وسیله شورای امنیت متفاوت می‌باشد و حتی می‌تواند کارایی آن‌ها را نیز مورد تضعیف قرار دهد. پیش از این اعلامیه در آوریل سال ۲۰۱۶، وزرای خارجه چین، روسیه و هند بیانیه مشابیهی با تأکید بر اینکه اقدامات یکجانبه اجبارآمیز با اصل تساوی

حاکمیت دولت‌ها و عدم مداخله در امور داخلی کشورها و اصل همکاری در تضاد است، آن را غیرقانونی اعلام کرده بودند. همچنین در سال ۲۰۱۴، سازمان حقوقی مشورتی آفریقای جنوبی نیز، نگرانی عمیق خود مبنی بر اعمال اقدامات یکجانبه اجبارآمیز بر طرف‌های ثالث را مغایر با منشور ملل متحد و در تضاد کامل با اصول کلی حقوق بین‌المللی عنوان ساخته بود (Hofer, Alexander, 2017: 176).

۲. گزارشگر ویژه و اقدامات یکجانبه اجبارآمیز

شورای حقوق بشر به عنوان رکن فرعی سازمان ملل متحد اقدامات گسترده‌ای در زمینه آگاه‌سازی و محکومیت اقدامات یکجانبه اجبارآمیز به عمل آورده است. تصویب قطعنامه ۲۴/۱۴ در تاریخ دسامبر ۲۰۱۳، و نیز برگزاری کارگاه‌های آموزشی متعدد به منظور آگاهی بخشی از اثرات نامطلوب اقدامات یکجانبه اجبارآمیز بر بهره‌مندی از حقوق بشر که با همین عنوان نیز جلسات خود را ترتیب می‌دهد، از جمله اقدامات اساسی شورای حقوق بشر به شمار می‌آیند.

از دیگر اقدامات شورای حقوق بشر تصویب قطعنامه ۲۷/۲۱ در ۲۶ سپتامبر ۲۰۱۵ می‌باشد. این قطعنامه را می‌توان یکی از اقدامات مهم شورای حقوق بشر بشمار آورد؛ چرا که طی این قطعنامه شورا برای هر چه برجسته‌تر شدن تأثیر منفی تحریم‌ها و اقدامات یکجانبه اجبارآمیز منحصرراً گزارشگری ویژه را با همین عنوان یعنی تأثیر اقدامات یکجانبه اجبارآمیز بر بهره‌مندی از حقوق بشر انتخاب کرد. شورا وظیفه این گزارشگر را طی ماده ۲۲ قطعنامه ۲۷/۲۱ چنین تعیین کرده است: جمع‌آوری اطلاعات از تمامی منابع دولتی، سازمان‌های غیردولتی و سایر ارگان‌ها در خصوص تأثیر اقدامات یکجانبه بر بهره‌مندی از حقوق بشر، بررسی سازوکارهای مستقل به منظور ارزیابی اقدامات یکجانبه اجبارآمیز و ارتقای پاسخگویی، مشارکت و تقویت ظرفیت دفتر کمیسیاریای عالی حقوق بشر در ارائه خدمات فنی و مشاوره‌ای به کشورهای آسیب دیده برای جلوگیری، به حداقل رساندن و جبران خسارت تأثیر منفی اقدامات یکجانبه اجبارآمیز بر بهره‌مندی از حقوق بشر مطابق با این وظایف در ادامه تلاش می‌شود رویکردهای گزارشگر ویژه در خصوص اقدامات یکجانبه اجبارآمیز مورد بررسی و تحلیل محتوایی قرار گیرد.

تشریح مفهوم اقدامات یکجانبه اجبارآمیز از منظر گزارشگر ویژه: ادريس جزایري به

عنوان گزارشگر ویژه تأثیر منفی اقدامات یکجانبه اجبارآمیز بر بهره‌مندی از حقوق بشر، در نخستین جلسه خود از حضار و شرکت‌کنندگان می‌خواهد که در خصوص چهار موضوع اساسی موضع‌گیری کرده و حساسیت‌هایی را در این خصوص داشته باشند.

موضوع شماره نخست بر ماهیت اقدامات یکجانبه اجبارآمیز مربوط می‌شود. اینکه آیا یکجانبه‌گرایی فقط شامل اقدامات اجباری است که توسط یک کشور واحد اعمال می‌شود تا تغییرات مطلوب خود را در رویه‌ها و سیاست‌های کشورهای دیگر به وجود آورد؟ یا اینکه اصطلاح یکجانبه‌گرایی را به معنای اقداماتی در نظر بگیریم که در چارچوب سازمان ملل متحد صورت نمی‌پذیرد و شامل اقداماتی محسوب کنیم که توسط مؤسسات منطقه‌ای و بدون مجوز شورای امنیت اتخاذ می‌شوند؟ در این ارتباط گزارشگر ویژه معتقد است که اقدامات چندجانبه اجبارآمیز و یا اقدامات متقابل اتخاذ شده در سیستم ملل متحد هدف مطالعه ما نمی‌باشد.

موضوع شماره دوم که گزارشگر ویژه بر آن اشاره می‌کند این است که به جای تحریم در اینجا از اصطلاح یکجانبه اجبارآمیز استفاده خواهد شد. مفهومی که منشور ملل متحد به جای آن در ماده ۴۱ به "اقدامات"^۱ اشاره می‌کند.

موضوع شماره سوم بر تفاوت اقدامات یکجانبه با روش‌های دیپلماتیک و توسل به زور مربوط می‌شود. از نظر گزارشگر ویژه اقدامات یکجانبه اجبارآمیز در حد فاصل میان روش‌های دیپلماتیک و اقدام نظامی قرار می‌گیرد.

موضوع چهارم راجع به تأثیر اقدامات یکجانبه اجبارآمیز بر بهره‌مندی از حقوق بشر است. هدف این است که چه اقداماتی باید ترتیب داده شوند تا از اثرات منفی چنین اقداماتی بر حقوق بشر کاسته شود. انواع مختلفی از توصیفات برای اشاره به اقدامات یکجانبه مورد استفاده قرار می‌گیرد. برخی آن را تحریم می‌نامند و برخی دیگر اقدامات محدود کننده و برخی دیگر نیز از آن‌ها به اقدام متقابل یاد می‌کنند. پرهیز از به کار بردن اصطلاح تحریم به منظور کاستن از بار منفی این اقدامات می‌باشد. اما به هر عنوانی که از آن‌ها یاد شود به دلیل یکجانبه بودن، فاقد مشروعیت در حقوق بین‌الملل می‌باشد. اصطلاح هرچند دست و پا گیر است اما این مزیت را دارد که بار منفی تحریم را ندارد، با وجود اینکه مقداری بحث برانگیز است.

از نظر گزارشگر ویژه، از قطعنامه ۲۷/۲۱ شورای حقوق بشر می‌توان چنین استنباط کرد که اقدامات یکجانبه اجبارآمیز شامل اقدامات اقتصادی و سیاسی می‌شود که توسط دولت یا گروهی از دولت‌ها برای مجبور ساختن یک کشور دیگر به منظور تغییر در سیاست‌هایش بکار گرفته می‌شود. هرچند گزارشگر ویژه اقدامات یکجانبه اجبارآمیز را محدود به این مورد خاص نمی‌سازد، اما از نظر وی هر گاه یک کشوری از حق حاکمیت خود بهره گیرد و قوانین داخلی‌اش را به سطح بین‌المللی

¹. Measures

تسری دهد همه این اقدامات تحت عنوان اقدامات یکجانبه اجبارآمیز شناخته خواهند شد. اقداماتی نمی‌تواند پسوند یکجانبه بودن را به خود بگیرد که طبق ماده ۴۱ منشور ملل متحد و توسط شورای امنیت اتخاذ شده باشد. همچنین، اقداماتی که توسط نهادهای مالی بین‌المللی و نیز مؤسسات منطقه‌ای بر روی اعضای خود تحمیل می‌کند و طبق فصل هشتم منشور ملل متحد مجوز شورای امنیت را داشته باشد نیز معمولاً یکجانبه تلقی نمی‌شوند (Report of the Special Rapporteur, 2015:4-5)

اقدامات یکجانبه اجبارآمیز می‌تواند فراگیر و هوشمند یا هدفمند باشد. تحریم‌های هدفمند به این جهت طراحی می‌شوند که آثار زیانبار تحریم‌های اقتصادی و سیاسی را تقلیل دهند تا در این چارچوب افراد غیر نظامی و آسیب‌پذیر از آثار سوء اقدامات یکجانبه اجبارآمیز در امان باشند. از آنجا که اقدامات یکجانبه اجبارآمیز با هدف در برگیری کل اقتصاد و سیستم مالی کشور هدف اعمال می‌شوند، بدون تبعیض عمل می‌کنند. در این راستا میان فقرا، اغنیا، توانمند و ناتوان تفاوتی گذارده نمی‌شود. اثر بخشی این‌گونه اقدامات با توجه به ظرفیت آن‌ها نسبت به تحمیل تغییرات سیاسی گسترده نسبت به ایجاد آشفتگی اقتصادی در کشور هدف به منظور تحریک مردم جهت قیام علیه رهبران سیاسی‌شان سنجیده می‌شود. اما اقدامات اجبارآمیز هوشمند و هدفمند به نوبه خود ممکن است به بخش‌های خاصی از فعالیت‌های اقتصادی کشور هدف اعمال گردد. تأثیر آن‌ها منحصر و محدود به بی‌ثبات‌سازی بخش‌های خاصی از تولید یا یک منطقه جغرافیایی می‌باشد. در اینجا نیز ممکن است حقوق بشر دچار آسیب‌هایی گردد و استانداردهای جهانی حقوق بشر با تهدیدات و خطراتی مواجه شود. به ویژه زمانی که اقتصاد و معیشت گروهی از شهروندان وابسته به این حوزه‌های تحریمی باشد. اما در هر صورت از نظر تئوریک گفته می‌شود که تأثیر حقوق بشری این‌گونه تحریم‌ها به مراتب کمتر از اقدامات یکجانبه اجبارآمیز است (Report of the Special Rapporteur, , 2015: 5-6)

مشروعیت اقدامات یکجانبه اجبارآمیز از منظر گزارشگر ویژه: از نظر گزارشگر ویژه شورای حقوق بشر در زمینه تأثیر منفی اقدامات یکجانبه اجبارآمیز بر بهره‌مندی از حقوق بشر، اقدامات یکجانبه اجبارآمیز زمانی که به یک کشور تحمیل می‌شود حقوق مندرج در اسناد جهانی حقوق بشر و هنجارهای مقرر در منشور ملل متحد تحت تأثیر قرار می‌گیرد. منشور سازمان ملل متحد در بند ۳ ماده ۵۵ از سازمان ملل متحد می‌خواهد که احترام و رعایت حقوق بشر و آزادی‌های اساسی را ارتقاء بخشد. به همین ترتیب، اعلامیه وین در سال ۱۹۹۳ چنین خواسته‌ای را از کشورهای عضو ملل متحد مطالبه می‌کند. علاوه بر این، مجمع عمومی در قطعنامه ۶۰/۲۵۱

تصمیم می‌گیرد تا نهادهی به همین منظور را جایگزین کمیسیون حقوق بشر نماید تا با اختیاراتی به مراتب بیشتر مسئولیت ارتقاء احترام جهانی به حقوق بشر و تحقق کامل آن و آزادی‌های اساسی را برای همه، بدون تمایز از حیث جنس، نژاد به صورت عادلانه و برابر بر عهده گیرد.

تأکید گزارشگر ویژه بر عنصر جهانی و یونیورسال مسئولیت کشورها در قبال موضوع حقوق بشر می‌باشد. از نظر گزارشگر ویژه هرچند کشورها طبق اسناد جهانی حقوق بشر مسئول حفظ و ارتقای استانداردهای حقوق بشری در قبال شهروندان خودشان هستند، اما جنبه جهانی و عام‌الشمول حقوق بشر، این واقعیت را برجسته می‌سازد که دولت‌ها نه تنها در قبال شهروندان و اتباع خود مسئول هستند، بلکه مسئولیت جهانی در این زمینه دارند.

همانگونه که طبق اصل مسئولیت حمایت^۱ دولت‌ها به خودشان اجازه می‌دهند تا جهت کاستن از آلام و درد شهروندان دیگر کشورها مداخله بشر دوستانه را در دستور کار خود قرار دهند. بدین اعتبار، خود را در قبال آلام و رنجی که تحت تأثیر اقدامات یکجانبه اجبار آمیز بر شهروندان دیگر کشورها وارد می‌شود نیز باید مسئول بدانند.

اتخاذ اقدامات یکجانبه اجبار آمیز یک نوع شکاف حمایتی^۲ را به وجود آورد که بیشتر تحت تأثیر تحریم‌های یکجانبه اعمال شده در دهه ۱۹۹۰ خود را نمایان ساخت. در این دهه فشارهای زیادی بر مردم عراق وارد شد و تحت تأثیر تحریم‌های خارجی و فراگیر، شهروندان این کشور از حقوق اساسی و اولیه خود محروم شدند. با این حال زمانی که ائتلاف به رهبری آمریکا برای حمله به افغانستان و عراق در سال ۲۰۰۱ و ۲۰۰۳ شکل گرفت، رهبران کشورهای آمریکا و انگلیس تحت حمایت از حقوق بشر و مداخله بشردوستانه اقدام نظامی خود علیه رژیم طالبان و رژیم بعثی عراق را توجیه کردند. لورا بوش بانوی اول آمریکا در آن زمان، در این رابطه چنین بیان می‌دارد: «تروریست‌های القاعده و رژیم طالبان سخت‌ترین و شدیدترین خشونت‌ها را علیه کودکان و زنان به کار می‌برند». در واقع، به عقیده او سرکوب پرقساوت زنان هدف محوری تروریست‌ها در چارچوب این رژیم بود. چری بلر [همسر تونی بلر نخست وزیر وقت انگلیس] در راستای همین تلاش می‌گوید: «زنان افغانستان دارای روحیه‌ای نامناسب و پایین هستند. همه باید بکوشیم تا با تلاش متمرکز خود، آن‌ها را آزاد کنیم و به آن‌ها روحیه بدهیم و آن‌ها را به زندگی برگردانیم» (اچ جانز و لاهود، ۱۳۸۹: ۱۵۳-۱۵۴).

^۱. Responsibility to Protect

^۲. Responsibility Gap

گزارشگر ویژه در ادامه گزارش خود بر عنصر فراسرزمینی بودن اقدامات یکجانبه نیز اشاره می‌کند. اقدامات یکجانبه اجبارآمیز به این دلیل فاقد وجهت قانونی در حقوق بین‌الملل هستند که در چارچوب آن دولت‌های مبدأ تمایل به تسری قوانین داخلی و صلاحیت ملی خود به سطح جامعه بین‌المللی را دارند. این قوانین نه تنها در مورد کشورهای هدف و تحت تحریم لحاظ می‌شود، بلکه در مورد کشورهای ثالث نیز اعمال می‌گردد. عدم رعایت این قوانین توسط کشور ثالث و تخطی از آن، مجازات‌های سنگینی را در پی دارد. با این وجود کشورها تحت حقوق بین‌الملل، موظف به رعایت منشور ملل متحد و هنجارهای و قوانین بین‌المللی هستند و نه قوانین و مقررات داخلی یکدیگر. تسری این قوانین به چارچوب داخلی دیگر کشورها منجر به نایده گرفته شدن مهمترین اصل حقوق بین‌الملل یعنی حاکمیت کشورها می‌گردد. مورد بعدی که توجه گزارشگر ویژه را به خود جلب نموده است آثار سوء این اقدامات بر حق تعیین سرنوشت می‌باشد. ادريس جزایری بیان می‌دارد که حق تعیین سرنوشت از جمله حقوق مصرح در منشور ملل متحد می‌باشد. تحت این شرایط اگر دولت یا دولت‌هایی از این حق به وسیله اقدامات یکجانبه اجبارآمیز محروم و خودمختاری آن تحت تأثیر قرار گیرد این یک امر خلاف حقوق بین‌المللی محسوب خواهد شد. (Report of the Special Rapporteur, 2015: 9)

اثر اقدامات یکجانبه اجبارآمیز بر بهره‌مندی از حقوق بشر از منظر گزارشگر ویژه: در رابطه با تأثیر منفی اقدامات یکجانبه اجبارآمیز بر بهره‌مندی از حقوق بشر، گزارشگر ویژه با اشاره به اعلامیه وین ۱۹۹۳ از کلیه کشورها می‌خواهد از هرگونه اقدامات یکجانبه که مطابق با قوانین بین‌المللی و منشور ملل متحد نیست و مانعی بر سر راه تجارت خارجی و تحقق کامل حقوق بشر ایجاد می‌کند به شدت اجتناب نمایند. وی همچنین به دستورالعمل اتحادیه اروپا در مورد وضع و اجرای اقدامات یکجانبه و محدود کننده که باید همواره مطابق با قوانین بین‌المللی باشد، اشاره می‌نماید. این گونه اقدامات الزاماً بایستی حقوق بشر و آزادی‌های اساسی را در نظر بگیرد و طبق اسناد جهانی حقوق بشری در جهت حفظ و احترام به آن تنظیم شوند.

اقدامات یکجانبه اجبارآمیز، تأثیر منفی بر بهره‌مندی از حقوق مصرح در اسناد جهانی حقوق بشر می‌گذارد. حقوقی از جمله حق بر حیات، کار، غذا، بهداشت، آموزش و توسعه از جمله این حقوق بنیادین و اساسی هستند.

مطابق با گزارشی که گزارشگر ویژه ادريس جزایری از وضعیت شهروندان سوریه ارائه داده است، مشخص می‌گردد که چه اندازه اقدامات یکجانبه اجبارآمیز بر بهره‌مندی از حقوق بشر اثر منفی

دارد. ادریس جزایری در این گزارش آورده است که ۶/۱ میلیون کودک و بزرگسال در سوریه نیاز به حمایت‌های آموزشی ویژه دارند. ۱/۷۵ میلیون کودک از مدرسه و آموزش محروم شده‌اند. یک سوم از مدارس سوریه ویران شده است. ۱/۴ میلیون نفر با معضل مسکن و سرپناه مواجه هستند. حدود ۱۴/۶ میلیون نفر از دسترسی به آب آشامیدنی سالم محرومند و ۷/۶ میلیون نفر در این خصوص در وضعیت فاجعه باری قرار دارند (OCHA, 2018).

سازمان جهانی بهداشت گزارش داد که تقریباً ۱۱/۳ میلیون سوری فاقد دسترسی به مراقبت‌های بهداشتی کافی هستند و یک سوم کودکان نیز از دسترسی به واکسن‌های حیاتی محروم هستند. این کمبودها باعث شیوع و گسترش بیماری‌های خطرناکی از جمله حصبه، سرخک و سرخچه شده است. شرایط غیر بهداشتی و دسترسی محدود به آب‌های سالم و سیستم فاضلاب مناسب به افزایش این بیماری‌ها کمک کرده است (WHO, 2016). تخمین زده می‌شود ۶/۵ میلیون نفر از مردم سوریه دچار ناامنی غذایی هستند. و ۴ میلیون نفر دیگر نیز در معرض این خطر جدی قرار دارند که روی هم رفته تقریباً نیمی از جمعیت این کشور بحران زده می‌شود. همچنین آمارها گزارش می‌دهند که ۳/۴ میلیون زن و کودک نیاز به حمایت تغذیه‌ای شدید دارند. این درحالیست که از سال ۲۰۰۶ تا ۲۰۱۱ سوریه تنها کشور خاورمیانه‌ای محسوب می‌شد که از لحاظ تولید مواد غذایی خودکفا بود. در بین این سال‌ها سوریه از یک بخش کشاورزی پررونق سود می‌برد که حدود ۲۱ درصد تولید ناخالص داخلی را به خود اختصاص می‌داد و ۱۷ درصد نیروی کار نیز در این قسمت مشغول به کار بودند (FAO, 2016).

بازار تولید مواد غذایی توسط دولت سوریه کنترل می‌شد و قیمت مواد غذایی بسیار مقرون به صرفه بود. گفته می‌شود که میزان کالری مصرفی شهروندان سوری با پیشرفته‌ترین کشورهای غربی برابری می‌کرده است. تولید مواد غذایی از سال ۲۰۱۱ به تدریج کاهش یافت و امروز این کشور به واردات مواد غذایی متکی شده است. علاوه بر این، تحریم‌های نفتی و اقتصادی توانایی سوریه را در خرید مواد غذایی به شدت تقلیل داده و تحریم‌های مالی مانع از پرداخت کشور برای هر آنچه که نیاز دارد شده است. همچنین اقتصاد رو به فروپاشی، پرداخت یارانه به مواد غذایی را مختل نموده است. پیش از سال ۲۰۱۱ اقتصاد سوریه یکی از بهترین عملکردها را در منطقه داشت. مطابق آمارهای جهانی نرخ رشد این کشور به طور متوسط ۴.۶ درصد در سال از سال ۲۰۰۸ تا ۲۰۱۰ بود. با این وجود از سال ۲۰۱۱ تا ۲۰۱۶ این نرخ منفی شد و به طور متوسط ۱۰/۸ درصد در سال سقوط کرد (Trading Economic, 2018). ذخایر ارز خارجی نیز کاهش یافته است و دارایی‌های

بین‌المللی و سایر دارایی‌های این کشور مسدود شده‌اند. در سال ۲۰۱۰، ۴۲ لیر سوریه با یک دلار برابری می‌کرد. این نرخ به ۵۱۵ لیر در هر دلار رسیده است. نرخ بیکاری از ۸/۶ درصد در سال ۲۰۱۰ به ۵۲/۹ درصد در سال ۲۰۱۰ افزایش فاجعه بار یافت که ۴۴/۳ درصد تغییر را نشان می‌دهد (World Bank, 2017).

تورم نیز یکی از معضلاتی است که در گزارش ادريس جزایری در مورد سوریه آمده است و مردم با آن دست به گریبان هستند. افزایش تورم از نظر ادريس جزایری منجر به کاهش خرید سوریه‌ها شده است که به نوبه خود باعث کاهش دسترسی به مواد غذایی و سایر کالاهای مورد نیاز این کشور گردیده است. متوسط نرخ تورم در سوریه از سال ۲۰۰۰ تا ۲۰۰۹، ۴/۴ درصد گزارش شده است. تورم مواد غذایی نیز در بین همین سال‌ها به طور متوسط ۱۲ درصد گزارش می‌شود. اما از سال ۲۰۱۲ با افزایش چشمگیر روبرو بوده است. این افزایش سریع هزینه‌ها مخصوصاً برای سوریه‌هایی که با درآمد ثابت زندگی می‌کنند، امرار و معاش را سخت‌تر نموده است (Trading Economic, 2017).

تحریم‌هایی بین‌المللی همچنین بخش کشاورزی را نیز مختل کرده است. این تحریم‌ها کاهش قابل توجهی را در حوزه مواد شیمیایی در دسترس برای محافظت از محصولات زراعی و سایر ورودی‌های کشاورزی باعث شده است. این امر همراه با تحریم بخش انرژی و آب باعث کاهش شدید مواد غذایی و علوفه برای دام و طیور گردیده است (Report of the Special Rapporteur on Syria, 2018:5).

بنابراین، ملاحظه می‌شود که طبق گزارش ادريس جزایری به عنوان گزارشگر ویژه شورای حقوق بشر در زمینه تأثیر منفی اقدامات یکجانبه اجبارآمیز بر بهره‌مندی از حقوق بشر به چه اندازه در حقوق اولیه و اساسی مصرح در اسناد جهانی حقوق بشر اختلال وارد کرده و شهروندان سوریه را از دسترسی به حقوق اولیه خود محروم نموده است. هر چند مورد سوریه در اینجا به دلیل تداوم جنگ داخلی یک مورد خاص و منحصر به فرد می‌باشد، ولی بخش قابل توجهی از این وضعیت بغرنج و بحرانی سوریه ناشی از اقدامات یکجانبه اجبارآمیزی است که در گزارش ادريس جزایری آمده است.

گزارشگر ویژه در یکی از گزارش‌های خود به موضوع تحریم‌های آمریکا علیه جمهوری اسلامی ایران نیز اشاره می‌کند. وی از اینکه تحریم‌های شورای امنیت بر اساس قطعنامه ۲۲۳۱ علیه ایران پس از توافق هسته‌ای با گروه ۵+۱ برداشته شده ابراز خرسندی می‌کند. ولی وضع و اجرای مجدد تحریم‌های ثانویه آمریکا علیه ایران پس از خروج از برنامه جامع اقدام مشترک (برجام) را نگران کننده توصیف می‌کند. ادريس جزایری چنین ارزیابی می‌کند که تحریم‌های آمریکا علیه ایران که شدیدتر از قبل هم می‌باشد بدون شک تأثیر زیانباری بر مردم عادی و شهروندان ایرانی خواهد گذارد و آن‌ها را از

برخورداری از طیف وسیعی از حقوق بنیادین بشر محروم می‌سازد. تحمیل مجدد ممنوعیت تجاری علیه جمهوری اسلامی ایران با تهدید به اینکه طرف‌های ثالث نیز حق معامله با ایران را ندارند پیامدهای منفی شدیدی بر اقتصاد ایران می‌گذارد. او بر اساس یک استدلال منطقی، چنین وضعیتی را حتی از شرایط جنگ نیز وخیم‌تر و اسفناک‌تر ارزیابی می‌کند. به عقیده ادیس جزایری وقتی کشوری در یک وضعیت جنگی قرار می‌گیرد، شهروندان آن کشور بر اساس حقوق بین‌الملل بشر دوستانه تحت حمایت‌های بین‌المللی قرار می‌گیرند. این در حالیست که محاصره اقتصادی در زمان صلح که به همان میزان دوره جنگ بر شهروندان کشور هدف آسیب وارد می‌سازد، مشمول چنین حقوق و امتیازاتی نمی‌شود (Report of the Special Rapporteur, 2018: 10)

از نظر گزارشگر ویژه، اقداماتی که منطبق با معیارهایی از قبیل: در پاسخ به نقض تعهدات بین‌المللی کشور هدف اتخاذ شده باشد و اگر نقض این تعهدات منجر به وارد آمدن خسارات و صدمات جبران‌ناپذیر به یک کشور یا گروهی از کشورها گردد که حق توسل به اقدامات مقابله مثل را بدهد، در حقوق بین‌الملل دارای مشروعیت می‌باشند. بنابراین اگر اقدامات یکجانبه اجبارآمیز به منظور تعقیب اهداف سیاسی علیه کشور هدف مورد استفاده قرار گیرد و فاقد آثار و معیارهای فوق باشد، یک عمل نامشروع و خطا در حقوق بین‌الملل تلقی خواهد شد.

در نهایت، ممکن است برای مشروع جلوه دادن اقدامات یکجانبه اجبارآمیز، دولت‌های تحریم‌کننده از مفهوم و اصطلاح اقدام متقابل که در پیش نویس مواد راجع به مسئولیت دولت‌ها توسط کمیسیون حقوق بین‌الملل گنجانده شده است، استفاده کنند. ماده ۲۲ کنوانسیون راجع به مسئولیت دولت‌ها بیان می‌دارد: عمل مغایر با تعهد بین‌المللی دولت در برابر دولت دیگر، اگر و تا حدودی که آن عمل طبق فصل ۲ از بخش سوم اقدام متقابل علیه دولت اخیر باشد، جنبه تخلف از آن بر طرف می‌گردد. اما محدودیت‌هایی نیز برای اعمال اقدامات متقابل وجود دارد. بند یک از ماده ۵۰ کنوانسیون راجع به مسئولیت دولت‌ها تصریح می‌دارد که اقدامات متقابل بر این تعهدات تأثیری ندارد: تعهد خودداری از تهدید یا توسل به زور به شرح مندرج در منشور ملل متحد؛ تعهدات راجع به صیانت از حقوق بنیادین بشر؛ تعهداتی که از جنبه بشر دوستانه عملیات تلافی جویانه را منع کند؛ دیگر تعهدات منبعت از قواعد آمره حقوق بین‌الملل عام. بنابراین همانگونه که مشاهده می‌شود اقدامات متقابل اگر به تعهدات مربوط به حمایت و صیانت از حقوق بشر تأثیر بگذارد اقدامی نامشروع و نادرست تلقی خواهد شد. امری که در اثر اقدامات یکجانبه اجبارآمیز آشکارا و به وضوح قابل مشاهده است.

با لحاظ کردن تفسیر فوق، این سؤال پیش می‌آید که آیا راه برای قانونی بودن اقدامات اجبارآمیز یکجانبه هموارتر می‌شود یا نه؟ گزارشگر ویژه پاسخ می‌دهد که در این رابطه یک تردید اساسی وجود دارد؛ چرا که تفسیر عمومی نشان می‌دهد که این درخواست‌ها بدون در نظر گرفتن یک عمل خصمانه می‌بایستی صورت گیرد که خود نیز در عین حال بازتاب دهنده منافع جامعه بین‌المللی باشد. اقدامات اجبارآمیز یکجانبه، یک عمل دوستانه در قبال کشور هدف به شمار نمی‌آید، آن‌ها مجازات‌هایی هستند که معمولاً پس از قطع روابط دیپلماتیک به کار گرفته می‌شوند.

اگر تفسیر عمومی شماره ۳۱ را تنها منبع مشروع اقدامات یکجانبه اجبارآمیز در برابر ناقضان حقوق بشر قلمداد کنیم، این معنی را خواهد داد که هر کشوری می‌تواند هر زمان که مقتضی بداند عدالت را به دست گرفته و از طریق چنین اقدامات نامشروعی در برابر نقض حقوق بشر توسط کشورهای دیگر واکنش نشان دهد. دقیقاً برای جلوگیری از این‌گونه اقدامات خودمختارانه و خودبسنده عدالت بود که منشور ملل متحد تصویب شد و مسئولیت وضع و اجرای اقدامات اجباری را به دست شورای امنیت ملل متحد سپرد. در ماده ۵۳ منشور تصریح شده است که هیچ اقدامی برای اجرای قانون و عدالت نباید توسط موافقتنامه‌ها و موسسات منطقه‌ای بدون اجازه شورای امنیت صورت پذیرد. نسخه فرانسوی ماده ۵۳ به اجبار عملی^۱ اشاره دارد که می‌تواند اقدامات یکجانبه اجبار آمیز را پوشش دهد. اگر چه می‌توان ادعا کرد که این ماده فقط به نیروی نظامی اشاره دارد. مسئله این است که آیا ماده ۵۳ مانع توسل به اقدامات یکجانبه اجباری بدون مجوز شورای امنیت می‌شود یا نه؟ جای بحث دارد (Report of the Special Rapporteur, 2015: 12)

۳. پیشنهاد‌های گزارشگر ویژه و اقدامات یکجانبه اجبارآمیز

بررسی‌های قضایی و راه‌کارهای مؤثر: شورای حقوق بشر و مجمع عمومی سازمان ملل متحد در قطعنامه ۷۰/۱۵۱ گزارشگر ویژه را مأمور به بررسی شرایط جبران برای قربانیان اقدامات اجبار آمیز کرده است.

پیشنهاد اولیه گزارشگر ویژه ایجاد دفتر ثبت ویژه که زیر نظر دبیرکل حفظ و به روز رسانی شود می‌باشد. به عقیده گزارشگر ویژه ایجاد دفتر ثبت دائمی به منظور مستند سازی و اطمینان از مسئولیت‌پذیری کشورهای مسئول در قبال نقض حقوق بشر می‌تواند نقش مهمی ایفا کند. همچنین، گزارشگر ویژه تقاضای بیانیه‌ای از سوی مجمع عمومی سازمان در خصوص قربانیان

¹. Action Coercive

اقدامات یک‌جانبه اجباری و جبران مؤثر مالی همه مواردی که اقدامات یک‌جانبه اجباری تأثیر منفی بر بهره‌مندی از حقوق بشر داشته است را اعلام نموده است؛ چرا که متأسفانه برخلاف قربانیان اقدامات مسلحانه حق قربانیان نقض حقوق بشر ناشی از اقدامات یک‌جانبه اجباری هنوز در اسناد رسمی انعکاس نیافته است.

علاوه بر این، گزارشگر ویژه با پیشنهاد تأسیس کمیسیون جبران خسارات آسیب‌دیدگان، این کمیسیون را به عنوان بهترین راهکار برای جبران خسارت این‌گونه نقض‌ها می‌داند و نیز پیشنهاد می‌دهد در این خصوص می‌توان از تجربه کمیسیون‌های مشابهی که در سازمان ملل برای موارد مشابه تشکیل شده و معمولاً برای جبران خسارت قربانیان درگیری‌های مسلحانه تشکیل شده استفاده کرد تا از نواقص پیش آمده در عملکرد آن جلوگیری کرد. لذا باید سابقه سازمان در تشکیل کمیته جبران خسارت در نظر گرفته شود کما اینکه کمیسیون تشکیل شده بر اساس قطعنامه ۶۸۷ شورای امنیت سازمان ملل که به عنوان رکن فرعی این شورا فعالیت می‌کرد و مأموریت ارزیابی، تصمیم‌گیری و پرداخت را برعهده داشت، به واسطه عملکرد سیاست‌زده آن انتقادات بسیاری را به دنبال داشته است.

این کمیسیون جبران خسارت می‌تواند زیر نظر شورای امنیت و یا به وسیله یک معاهده چند جانبه تحت نظر سازمان ملل تشکیل گردد. کشورهایی که اقدام به اعمال تحریم‌های یک‌جانبه کرده‌اند باید برای مشارکت در هزینه‌های کمیسیون فرا خوانده شوند. علاوه بر این، باید امکان عملگرایانه جدی برای مشارکت مؤسسات مالی کشورهای هدف و مؤسسات بین‌المللی چند جانبه مالی برای مشارکت در امور کمیسیون فراهم گردد. این مشارکت باید بدون ترس از عواقب احتمالی برای آن مؤسسات بین‌المللی باشد.

ویژگی‌های نهادی و روش‌های عملکرد جبران خسارت خواهان توجه ویژه است از جمله این که آیا ترجیح داده می‌شود که یک کمیسیون واحد برای جبران همه جانبه خسارت‌ها تشکیل گردد، یا چندین کمیسیون خسارت برای بررسی جبران خسارت یک رژیم تحریمی از زوایای مختلف سازماندهی شود. علاوه بر این، کمیسیون جبران خسارت باید به صورت سخت گیرانه‌ای عمل کند و باید به نحوی طراحی شود که اجازه بررسی‌های منصفانه و مؤثر مدعیان را فراهم آورد. همچنین، درخواست جدی از دولت‌ها برای تعهد به لغو تحریم‌های یک‌جانبه و تعهد به حل و فصل مسالمت آمیز اختلافات مطابق با منشور سازمان ملل متحد به نحوی که صلح و امنیت بین‌المللی را در خطر قرار ندهد، به عمل آورده شود.

گزارشگر ویژه و مجمع عمومی (پیشنهادهای به مجمع عمومی): مجمع عمومی سازمان ملل متحد نهادی پیشرو در زمینه ارتقای حقوق بشر بین‌المللی به شمار می‌آید. در این ارتباط مجمع عمومی دوگونه سیاست و رهیافت را همواره مدنظر قرار داده است؛ ۱. ایجاد استانداردهای بین‌المللی برای حمایت از حقوق بشر در مقابل نقض‌هایی که از سوی افراد و یا دولت‌ها انجام می‌گردد؛ در این خصوص مجمع عمومی اعلامیه‌هایی را مورد تصویب قرار داده که هر چند فاقد الزام آوری حقوقی می‌باشند لیکن تأثیر سیاسی فراوانی به همراه دارند. اعلامیه جهانی حقوق بشر (۱۹۴۸)، اعلامیه مربوط به حق توسعه (۱۹۸۶) و اعلامیه حمایت از ناپدید سازی اجباری (۱۹۹۲) از جمله این اعلامیه‌ها می‌باشند. ۲. حمایت: سازوکارهای مبتنی بر معاهده که عبارت از نهادهایی هستند که معاهدات بین‌المللی حقوق بشری آنها را ایجاد کرده‌اند و سازوکارهای خارج از معاهدات که شامل گزارشگران ویژه، نمایندگان، کارشناسان و گروه‌های کاری ملل متحد می‌شود. به موجب سازوکارهای مبتنی بر معاهده، نهادهایی شکل گرفتند (صدقی، نازلی، ۱۳۸۸). فعالیت گزارشگر ویژه شورای حقوق بشر در زمینه تأثیر منفی اقدامات یکجانبه اجبارآمیز بر بهره‌مندی از حقوق بشر نیز در این بخش از سیاست‌های حمایتی حقوق بشری مجمع عمومی قابل بحث و ارزیابی می‌باشد. همانگونه که مطرح شد شورای حقوق بشر طی قطعنامه ۶۰/۲۵۱ مجمع عمومی سازمان ملل متحد در سال ۲۰۰۶ میلادی جایگزین کمیسیون حقوق بشر گردید. از این‌رو، این شورا به طور مستقیم زیر نظر مجمع عمومی سازمان ملل متحد قرار دارد.

گزارشگر ویژه شورای حقوق بشر در زمینه تأثیر منفی اقدامات یکجانبه اجبارآمیز بر بهره‌مندی از حقوق بشر نیز به طریق اولی زیر نظر مجمع عمومی سازمان ملل متحد فعالیت‌های خود را تنظیم می‌سازد و بنابراین موظف است گزارش‌های سالانه خود را از مجرای مجمع عمومی و نیز دبیرکل سازمان ملل متحد ارائه دهد. از این‌رو، وی موظف است تا از روند پیشرفت کار خود و نیز چالش‌هایی که در این راه متوجه حوزه وظایف و اختیاراتش است مجمع عمومی را مطلع سازد.

با بررسی محتوایی گزارش‌های گزارشگر در ارتباط با مجمع عمومی آنچه بیش از همه برجسته و دارای اهمیت است توصیه‌هایی است که وی در خصوص ایجاد یک دفتر ثبت اقدامات یکجانبه اجبارآمیز ارائه داده است. به عقیده گزارشگر ویژه، آنگونه که مجمع عمومی ملل متحد طی معاهده تجارت تسلیحات، دفتر ثبت تسلیحات متعارف ملل متحد را ایجاد نموده تا کلیه نقل و انتقالات مربوط به تجارت سلاح‌های متعارف را ثبت و ضبط کند، در ارتباط با اقدامات یکجانبه اجبار آمیز که زندگی و حیات انسان‌های بی‌گناه و غیرنظامی را در کشورهای هدف با مخاطره جدی مواجه ساخته است نیز چنین سیستم ثبتی را با هدف جمع‌آوری اطلاعات گزارش‌های سالانه دولت‌ها و محدودسازی اقدامات یکجانبه اجبارآمیز ایجاد و تأسیس نماید. تدوین پارامترهایی جهت ارزیابی

عینی از تأثیر منفی اقدامات یکجانبه اجبارآمیز بر روی اقشار آسیب‌پذیر مورد دیگری است که گزارشگر ویژه از مجمع عمومی ملل متحد درخواست می‌کند تا اقداماتی در این خصوص ترتیب دهد. همچنین، گزارشگر ویژه از مجمع عمومی درخواست می‌کند که کشورهای تحریم‌کننده را ترغیب سازد تا براساس دستورالعمل‌های سازمان ملل متحد اقدامات خود را منطبق و متناسب با واقعیت‌های موجود تجدیدنظر اساسی در رویه‌ها و سیاست‌های تحریمی خود به عمل بیاورند.

با توجه به اختیارات گسترده حقوقی مجمع عمومی و نیز ارتباط ویژه آن با دیوان دادگستری بین‌المللی، گزارشگر ویژه از مجمع عمومی ملل متحد درخواست می‌کند تا از دیوان دادگستری بین‌المللی بخواهد در زمینه اقدامات یکجانبه اجبارآمیز و تأثیر آن بر بهره‌مندی از حقوق بشر نظر مشورتی بخواهد. چنین نظر مشورتی برای جامعه بین‌المللی و برای پیشبرد حاکمیت قانون از اهمیت بسزایی برخوردار خواهد بود. ادریس جزایری همچنین از مجمع عمومی ملل متحد می‌خواهد تا خود در این زمینه با تصویب قطعنامه‌ای کشورها را از اعمال تحریم‌های ثانویه و فراسرزمینی بازدارد. وی خاطر نشان می‌سازد که این امر موجب می‌شود که همه کشورهای عضو اقدامات یکجانبه اجبارآمیز را نه به رسمیت بشناسند و نه از آن به عنوان ابزاری در سیاست خارجی خود استفاده کنند.

گزارشگر ویژه تأکید می‌کند که استفاده گسترده از اقدامات یکجانبه اجبارآمیز، به ویژه آن‌هایی که ماهیت جامع و دارای ویژگی‌هایی همچون محاصره اقتصادی را دارند، نیاز مبرم به تأسیس دفتر تدارکات سازمان ملل متحد وجود دارد تا مقابله با اثرات ناگوار بر بانک‌ها و واسطه‌های مالی که حتی کالاهایی همچون غذا و دارو و مواد دارویی را از رسیدن به افراد نیازمند دور می‌سازند، تقویت کند. به دنبال پیشنهاد البته سازمان ملل در مورد سودان اقداماتی را انجام داد که از نظر گزارشگر ویژه بسیار مفید بوده است و از اینرو معتقد است که در راستای رفع نیازهای مردم ایران، سوریه و ونزوئلا نیز مؤثر واقع شود. پیشنهاد دیگری که قبلاً توسط گزارشگر ویژه تدوین شده است وظیفه نماینده ویژه دبیرکل، رسیدگی به علل اصلی و ریشه‌هایی است که منجر به تحریم شده است و تسهیل گفتگوی سیاسی بین کشورهای مبدأ و هدف و در عین حال تلاش برای به حداقل رساندن پیامدهای حقوق بشری تحریم‌ها است. گزارشگر ویژه سازمان ملل متحد آخرین توصیه خود را متوجه جامعه جهانی کرده و از آن‌ها خواسته است تا گرد هم آیند و بیانیه بین‌المللی در مورد اقدامات قهریه یکجانبه تصویب و آن را به قانون تبدیل سازند. گزارشگر ویژه نخستین بار این ایده را در سال ۲۰۱۷ پیشنهاد داد و همچنان با دولت‌ها برای ایجاد اجماع پیرامون ایده توافق با حداقل استانداردهای رفتاری هنگام توسل به اقدامات اجباری یکجانبه، همکاری خود را ادامه می‌دهد مادامی که جامعه جهانی بتواند به توافقی برای از بین بردن کامل آن‌ها برسد. به طور کلی می‌توان پیشنهادهای و توصیه‌های گزارشگر ویژه به مجمع عمومی را به شرح ذیل خلاصه کرد:

- ایجاد یک دفتر ثبت مشابه آنچه که در خصوص ثبت نقل و انتقال سلاح‌های متعارف در مجمع عمومی ملل متحد وجود دارد؛
- ایجاد یک دفتر تدارکات در سازمان ملل جهت رسیدگی به پیامدهای وخیم بیش از حد توسط بانک‌ها و کارگزاری‌های مالی که از رسیدن غذا و دارو به مردم نیازمند جلوگیری می‌کنند؛
- موظف نمودن نماینده ویژه دبیرکل سازمان ملل جهت رسیدگی به ریشه‌های عواملی که منجر به تحریم‌ها می‌شوند و همچنین تسهیل گفتگوی سیاسی میان دو طرف اعمال کننده تحریم و کشور تحریم شونده جهت به حداقل رساندن پیامدهای وخیم حقوق بشری تحریم‌ها؛
- پیشنهاد به مجمع عمومی جهت تصویب یک اعلامیه بین‌المللی در مورد اقدامات یکجانبه اجبارآمیز و حاکمیت قانون؛
- تشکیل یک کارگروه مستقل که به طور ویژه تمرکز کار خود را معطوف به تحریم‌ها نمایند و گزارش کار خود را به دبیرکل ارائه دهد.
- گزارشگر ویژه دبیرکل سازمان ملل متحد را تشویق می‌کند به انتصاب یک یا چند نماینده ویژه در زمینه اقدامات یکجانبه اجبارآمیز برای محدود کردن و در نهایت لغو استفاده از اقدامات یکجانبه (خبرگزاری جمهوری اسلامی ایران، دفتر نیویورک، ۱۳۹۸).

ایجاد نهادهای مستقل قضایی: اشخاص حقیقی و حقوقی که حقوق بشر آن‌ها به واسطه اقدامات یکجانبه اجبارآمیز مورد نقض و تخطی قرار گرفته است، می‌بایستی شرایط عادلانه و منصفانه برای رسیدگی قضایی به شکایت آن‌ها و نیز جبران خسارت و غرامت به این افراد به طور جدی و اساسی فراهم گردد. این موضوع از تعدادی از اسناد و معاهدات جهانی حقوق بشری ناشی می‌شود که از قضا بسیاری از کشورهای تحریم کننده نیز اطراف و عضو آن هستند. حق جبران خسارت و غرامت برای قربانیان نقض حقوق بشر بین‌المللی مورد تأکید اسناد مختلف قرار گرفته است. برای مثال در مواد ۸ و ۱۰ اعلامیه جهانی حقوق بشر، ماده ۲ میثاق حقوق مدنی و سیاسی، ماده ۳۹ کنوانسیون حقوق کودک، ماده ۶ کنوانسیون بین‌المللی رفع هرگونه تبعیض نژادی و ماده ۱۴ کنوانسیون مبارزه با شکنجه و سایر رفتار و مجازات‌های ظالمانه، غیر انسانی و تحقیرآمیز موضوع جبران خسارت و غرامت تأکید و حمایت شده است.

از طرفی، حق دادرسی عادلانه و منصفانه نیز در بند یک ماده ۱۴ میثاق حقوق مدنی و سیاسی نیز تضمین شده و میثاق در این ماده تصریح می‌دارد: همه افراد در مقابل دادگاه‌ها و دیوان‌های دادگستری (از حقوق) برابر برخوردارند. در امور تصمیم‌گیری هر اتهامی علیه فرد و یا (علیه) حقوق و تعهدات مدنی

او، هر کس باید حق داشته باشد که (اتهامات او) بوسیله یک دادگاه قانونی، صلاحیت‌دار، مستقل و بیطرف، بطور منصفانه و علنی، رسیدگی شود. تردیدی نیست که تحریم‌ها دست کم حقوق و تکالیف دولت‌های هدف را تحت تأثیر قرار می‌دهد و در نتیجه مؤلفه "مدنی" مورد اشاره قرار گرفته در این بند تحت تأثیر اقدامات یکجانبه اجبار آمیز برانگیخته می‌شود. آنچه که باید مورد تأکید قرار گیرد این است که فقدان سازوکارهای مؤثر برای رسیدگی قضایی نسبت به اقدامات جبران خسارت و غرامت قربانیان اقدامات یکجانبه اجبار آمیز به صورت منصفانه، در حقیقت به نوعی انکار عدالت محسوب خواهد شد. لذا، این یک ضرورت اساسی است که جامعه بین‌المللی می‌بایستی شرایطی را برای رسیدگی قضایی به مظالم و شکایت افرادی که در پرتو اقدامات یکجانبه اجبار آمیز حقوق بشرشان مورد نقض و تخطی آشکار قرار گرفته است، فراهم آورد (Report of the Special Rapporteur, 2018).

در این خصوص، گزارشگر ویژه، راه‌ها و مسیرهای قانونی مختلفی را برای ارائه شکایت و جبران خسارت پیش‌روی متأثرشدگان از اقدامات یکجانبه اجبار آمیز گذارده است که از جمله آن‌ها می‌توان به دیوان بین‌المللی دادگستری، داور، مکانیزم حل اختلاف سازمان تجارت جهانی، محاکم داخلی، نهادهای حقوق بشری و محاکم قضایی منطقه‌ای اشاره کرد. در ارتباط با دیوان بین‌المللی دادگستری گزارشگر ویژه به صلاحیت دوگانه دیوان یعنی صلاحیت توافقی و صلاحیت مشورتی که ممکن است راجع به اقدامات یکجانبه اجبار آمیز مطرح شود، اشاره نموده است. صلاحیت توافقی به این صورت است که هیچ کشوری را نمی‌توان به اجبار پای میز محاکمه دیوان کشاند و حقوق تضییع شده خود را بازستاند. در واقع، شرط اصلی در اینجا رضایت طرفین دعواست که تمایل به بررسی موضوع اختلاف خود در دیوان را از قبل با گنجاندن یک بند در متن توافقنامه و معاهده دو جانبه و یا چندجانبه خود، اعلام کرده‌اند. نمونه‌ای از چنین سازوکاری را می‌توان در شکایت اخیر ایران علیه ایالات متحده آمریکا بعد از خروج از برجام و تحمیل مجدد تحریم‌های یکجانبه و ثانویه جستجو کرد.

جمهوری اسلامی ایران این شکایت را بر اساس معاهده‌ای مطرح کرده که در سال ۱۹۵۵ بین دولت وقت آمریکا و دولت وقت ایران به امضا رسیده است. این معاهده به عنوان معاهده مودت ایران و آمریکا معروف است. در این معاهده طرفین متعهد شده‌اند که رابطه دوستانه‌ای داشته باشند و در مورد نحوه تجارت، سرمایه‌گذاری‌های مشترک و فعالیت‌های اقتصادی اتباع دو کشور و حقوق کنسولی با یکدیگر توافق کرده و چارچوب‌های همکاری را تعیین کرده‌اند. همچنین، دو طرف معاهده مودت موافقت کرده‌اند اگر اختلافی بروز کرد، نخست طرفین راه‌های دیپلماتیک را طی خواهند کرد و اگر از این مسیر به نتیجه نرسند، باید به دیوان بین‌المللی دادگستری شکایت کنند (تابناک، ۱۳۹۷).

مورد دیگری که گزارشگر ویژه به آن اشاره می‌کند، صلاحیت مشورتی دیوان بین‌المللی دادگستری است که به موجب ماده ۹۶ منشور ملل متحد، مجمع عمومی و شورای امنیت می‌توانند از دیوان دادگستری بین‌المللی نظر مشورتی بخواهند و دیوان بین‌المللی دادگستری نیز مطابق منشور ملل متحد نسبت به هرگونه سؤال حقوقی موظف است که نظر خود را برای چنین درخواستی ارائه دهد. برغم اینکه نظر مشورتی دیوان غیر الزام‌آور است، اما از اهمیت حقوقی بالایی برخوردار است و می‌تواند پیامدهای حقوقی گسترده‌ای داشته باشد. در همین راستا گزارشگر ویژه از کشورهای عضو سازمان ملل متحد دعوت می‌کند تا از مجاری مجمع عمومی در خصوص مشروعیت و قانونی بودن استفاده از اقدامات یکجانبه اجبارآمیز نظر مشورتی بخواهند. چنین نظر مشورتی برای جامعه بین‌المللی و برای پیشرفت حاکمیت قانون از اهمیت بسزایی برخوردار است. به منظور درخواست نظر مشورتی از دیوان مبنی بر غیرقانونی بودن اقدامات یکجانبه اجبارآمیز قطعنامه‌ای که با رأی اکثریت ساده به تصویب رسیده باشد نیز کفایت خواهد کرد.

علاوه بر دیوان بین‌المللی دادگستری، در بسیاری از معاهدات دوجانبه و چندجانبه دولت‌ها شرطی را قید می‌کنند که اگر میان آن‌ها اختلافی بروز کرد، این اختلاف را با تعیین داور و حکم حل و فصل نمایند. چنین بندهایی می‌تواند در شرایط خاصی مورد استناد قرار گیرد تا به شکایت دولت‌هایی که از اقدامات یکجانبه اجبارآمیز متأثر شده‌اند، رسیدگی شود. در واقع، این احتمال وجود دارد که اقدامات یکجانبه اجبارآمیز به برخی از مفاد پیمان و معاهده‌ای که میان دولت‌ها بسته شده است، آسیب رسانده و منافع دولت هدف را تضییع نماید. در چنین شرایطی می‌توان با استناد به این مفاد از دولت تحریم کننده درخواست غرامت نمود. مکانیزم دیگر مربوط به سازوکار حل اختلاف در سازمان تجارت جهانی است. دو دولت عضو سازمان تجارت جهانی می‌توانند در صورت بروز اختلاف شکایت خود را نزد این نهاد مطرح سازند. البته دولت‌های آسیب دیده باید اثبات نمایند که اقدامات یکجانبه اجبارآمیز در نظر گرفته شده با مفاد مختلف موافقتنامه سازمان تجارت جهانی مغایرت دارد. مواد ۲ و ۳ سازمان تجارت جهانی درباره مقررات و رویه‌های حاکم بر حل اختلاف مقرر می‌دارند که سیستم حل و فصل اختلافات سازمان در راستای حفظ حقوق و تعهدات اعضاء مطابق با حقوق عرفی و حقوق بین‌الملل عمومی عمل خواهد کرد.

در کنار این سازوکارهای دولتی، گزارشگر ویژه به مکانیزم‌های قضایی‌ای نیز اشاره می‌کند که در چارچوب آن افراد حقیقی و حقوقی نیز می‌توانند در شرایطی که تحت تأثیر اقدامات یکجانبه اجبارآمیز حقوق بشر اساسی و اولیه آن‌ها مورد تعدی و نقض قرار گرفته، شکایت خود را ثبت و ادعای خسارت و غرامت بکنند. یکی از این مکانیزم‌های قضایی، جبران خسارت از طریق محاکم

داخلی کشورهاست. اینکه آیا اشخاص حقیقی و حقوقی متأثر از اقدامات یکجانبه اجبارآمیز می‌توانند از رسیدگی قضایی مؤثر نزد محاکم داخلی دولت‌های اعمال کننده تحریم بهره‌مند شوند، موضوعی است که در وهله نخست به سیاست کشور مربوطه بستگی خواهد داشت. محاکم قضایی داخلی به دلیل تأثیرپذیری از تصمیمات سیاسی دولت‌های متبوع خود بعید به نظر می‌رسد که قادر به رسیدگی قضایی منصفانه باشند. با این حال مواردی وجود دارد که نشان می‌دهد محاکم قضایی داخلی بدون آنکه تحت تأثیر تصمیمات سیاسی دولت خود قرار بگیرند، میزانی از استقلال عمل را از خود نشان داده‌اند. یکی از این موارد مربوط می‌شود به شکایت بانک ملت ایران از وزارت خزانه‌داری انگلیس که در آن بانک مزبور خواستار جبران خسارت و تعیین غرامت به دلیل ممنوع کردن فعالیت‌های بانکی خود در بخش مالی این کشور بود. و در نهایت در سال ۲۰۱۳ دادگاه عالی انگلیس به نفع این بانک حکم صادر کرد و اعلام نمود که اقدامات محدود کننده علیع بانک ملت از طرف وزارت خزانه‌داری این کشور غیرقانونی بوده است (خبرگزاری جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۸).

در چارچوب سیستم سازمان ملل متحد نیز تعدادی از سازوکارهای مبتنی بر معاهده وجود دارد که به طور بالقوه این امکان را به اشخاص می‌دهد که شکایت خود را علیه کشورها بر اساس نقض حقوق بشر پی‌گیری نمایند. برخی از این مکانیزم‌ها مرتبط با وضعیت افرادی است که حقوق بشر آن‌ها از طریق اعمال اقدامات یکجانبه اجبارآمیز نقض شده است. باید تأکید کرد که چنین مکانیزم‌هایی ممکن است در دسترس نباشند؛ چرا که برخی از کشورهایی که اقدامات یکجانبه اجبارآمیز را در دستور کار قرار می‌دهند، معاهدات و پروتکل‌های مربوطه را تصویب نکرده باشند. می‌توان چنین فرض کرد که افرادی که از برخورداری از حقوق بشر به طور منفی تحت تأثیر اقدامات یکجانبه اجبارآمیز قرار گرفته‌اند می‌توانند به ترتیب از مجاری کمیته حقوق بشر و کمیته اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی حقوق تضییع شده خود را استیفا نمایند. چنین درخواست‌هایی می‌تواند برای مثال با ماده ۱۱ و ۱۲ میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی تطابق داده شود. ماده ۱۱ و ۱۲ برخورداری از استانداردهای مطلوب زندگی از جمله پوشاک، مسکن و خوراک و نیز حق بهداشت و سلامتی را از حقوق اولیه بشری عنوان نموده و بنابراین اگر اقدامات یکجانبه اجبارآمیز چنین حقوقی را تحت تأثیر قرار دهد، کمیته‌های مربوطه یعنی کمیته حقوق بشر و کمیته اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی می‌توانند عدالت ترمیمی را در دستور کار خود قرار دهند. رویه ویژه شورای حقوق بشر، سازوکار دیگری است که افراد متأثر از اقدامات یکجانبه اجبارآمیز ممکن است شکایت خود را در آنجا مطرح سازند. در این زمینه افراد یا گروه‌هایی که تحت تأثیر اقدامات یکجانبه اجبارآمیز قرار می‌گیرند می‌توانند شکایت خود را با استناد بر مواد مندرج در اسناد جهانی حقوق بشری مطرح سازند.

دیوان‌های منطقه‌ای و بین‌المللی از جمله دیوان اتحادیه اروپا و دادگاه حقوق بشر اروپا از دیگر محاکم صالحه‌ای هستند که اشخاص حقیقی و حقوقی به دلیل نقض کنوانسیون‌های مربوط به حقوق بشر و آزادی‌های اساسی ممکن است در آن‌ها طرح شکایت نمایند. این دادگاه‌ها با استناد به جهانی بودن موضوع حقوق بشر صالح به رسیدگی قضایی و اقدامات ترمیمی هستند. دادگاه‌های مزبور می‌توانند به مدعیانی که حقوق بشر آن‌ها در پرتو اقدامات یکجانبه اجبارآمیز نقض شده است، غرامت مالی تعیین کنند. با این حال چنین به نظر می‌رسد که این مکانیزم‌ها و سازوکارهای قضایی دارای اختیارات محدودی در این خصوص باشند. در نگاه اول این گونه به نظر می‌رسد که برای مثال دیوان اتحادیه اروپا و نیز دادگاه حقوق بشر اروپا مکانی مناسب برای اشخاص حقیقی و حقوقی باشد که در پرتو اقدامات یکجانبه اجبارآمیز دچار آسیب و ضررهایی شده‌اند. لیکن این نهادهای و مؤسسات توانایی و تمایل کافی برای جبران خسارت به قربانیان نقض حقوق بشر ندارند.

در هر وضعیت و شرایطی که افراد توسط اقدامات یکجانبه اجبارآمیز در سراسر جهان متضرر می‌شوند می‌بایستی حق جبران خسارت برای آن‌ها محفوظ و در دسترس باشد و تمهیدات مناسبی و مطلوبی چه در سطح ملی و چه در سطح بین‌المللی باید برای این قربانیان فراهم گردد. تحت هیچ شرایطی قابل توجیه نیست که جمعیت قابل توجهی از دولت‌ها از دسترسی به هرگونه نهاد و انجمن مستقل قضایی که از طریق آن فرد آسیب دیده قادر باشد حقوق تضییع شده خود را استیفا نماید، محروم شوند. فقدان چنین سازوکاری برخلاف تعهدات مندرج در اکثر معاهدات حقوق بشری می‌باشد. بدین منظور باید سازوکارها و مکانیزم‌های نظارتی که وظیفه نظارت بر حسن اجرای معاهدات حقوق بشری سازمان ملل متحد به ویژه کمیته‌هایی که بر اساس میثاقین تشکیل شده‌اند، تقویت شوند و صلاحیت آن‌ها مجدداً در رسیدگی به تخلفات حقوق بشری ناشی از اقدامات یکجانبه اجبارآمیز صرف نظر از موقعیت قربانی و یا مرتکب این‌گونه اقدامات، مورد تأیید و تأکید قرار گیرد.

ایجاد یک مکانیزم مناسب و مستقل برای قادر ساختن افراد آسیب دیده و متضرر شده از اقدامات یکجانبه اجبارآمیز به منظور جستجوی راه‌حل‌های اصولی و منصفانه جهت اجرای عدالت ترمیمی در سطح سازمان ملل باید مورد تأکید ویژه قرار گیرد. چنین سازوکاری می‌تواند با ایجاد یک کنوانسیون چندجانبه که تحت نظارت ملل متحد مذاکره شود، تأسیس گردد تا از این طریق اشخاص حقیقی و حقوقی متأثر از اقدامات یکجانبه اجبارآمیز بتوانند شکایات مستقیم خود را علیه دولت‌ها و سازمان‌های اعمال‌کننده تحریم ثبت نمایند. از چنین نهادی می‌توان انتظار داشت که به شکایات مربوط به نقض حقوق بشر ناشی از اقدامات یکجانبه

اجبارآمیز با تکیه بر یافته‌های کمیته حقوق بشر و کمیته حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی رسیدگی عادلانه و منصفانه نماید (Report of the Special Rapporteur, 2016:20).

تدوین پیش نویس دستورالعمل‌ها در مورد شیوه‌ها و ابزارهای جلوگیری، به حداقل رساندن و جبران خسارات اقدامات اجبارآمیز یکجانبه یک وظیفه مهم و خطیر برای گزارشگر ویژه به شمار می‌آید. میان کشورهای عضو این اختلاف نظر وجود دارد که آیا کشورهای مبدأ باید به سادگی اقدامات یکجانبه اجبارآمیز را پایان بخشند یا اینکه همچنان به عنوان یکی از ابزارهای اساسی در سیاست خارجی با تعدیلاتی جزئی باقی بمانند؟ این اختلاف نظر در دیدگاه‌ها بر الگوی رأی‌گیری در زمان تصویب قطعنامه‌های شورای حقوق بشر نیز تأثیر می‌گذارد. کشورهای مبدأ و تحریم‌کننده عقیده بر این دارند که اقدامات یکجانبه اجبارآمیز همچنان مورد استفاده قرار گیرند ولی با اتخاذ تدابیری تضمین خواهند کرد که حقوق بشر را محترم شمارند و از اقداماتی که حقوق مندرج در اسناد جهانی حقوق بشر را با خطر و چالش جدی مواجه سازد، شدیداً اجتناب نمایند. در مقابل، کشورهای در حال توسعه بر پایان یافتن چنین اقداماتی نظر دارند. به عقیده این کشورها، اقدامات یکجانبه نه تنها حقوق فردی را به خطر می‌اندازند، بلکه حقوق اجتماعی و نیز توسعه‌ای را که توسط مجمع عمومی به رسمیت شناخته تحت الشعاع قرار می‌دهند. برای کشورهای در حال توسعه اتخاذ چنین دستورالعمل‌هایی هر چند با تعدیلات و استثناعات حقوق بشری، به معنای به رسمیت شناخته شدن مشروعیت چنین اقداماتی به عنوان یک ابزار اصلی و رویه در سیاست خارجی در نظر گرفته می‌شود.

از نظر کشورهای در حال توسعه تأکید بر تحریم‌های هوشمند و هدفمند هر چند در کاهش اثرات منفی اقدامات یکجانبه ممکن است مؤثر و کارساز باشد، اما یک معنی بیشتر نخواهد داشت و آن اینکه چنین اقداماتی همچنان مشروع هستند و می‌توان در عرصه بین‌المللی از آن‌ها استفاده کرد. همچنان که عنوان شد موضوع فقط مربوط به عدم مشروعیت این حقوق تحت شرایط حقوق بشر دوستانه و حقوق بشر بین‌المللی نیست که با استثنا قرار دادن حقوق حیاتی و اولیه انسان‌ها مجوز استفاده از این گونه اقدامات را داد. بلکه یک معضل اساسی دیگر نیز باقی می‌ماند و آن عدم مشروعیت این اقدامات تحت حقوق بین‌الملل عمومی است؛ چرا که کشورهایی که اقدام به یک چنین تصمیمی می‌گیرند تلاش می‌کنند تا قوانین داخلی خود را به عرصه بین‌المللی تسری دهند. تحت چنین شرایطی برخی از اصول مندرج در منشور ملل متحد از جمله حقوق حاکمیت کشورها و نیز اصل عدم مداخله در امور داخلی دیگر کشورها نیز مورد تخطی قرار می‌گیرد.

گزارشگر ویژه نیز هم صدا با کشورهای در حال توسعه بر عدم مشروعیت این اقدامات در حقوق بین‌الملل رأی می‌دهد و برای جبران خسارات اقدامات یکجانبه، اول از همه معتقد است که این گونه اقدامات باید به طور کلی از روابط میان کشورها و دولت‌های جهان برچیده شود. گزارشگر ویژه تنها اقدامی را مشروع می‌داند که تحت منشور ملل متحد و توسط شورای امنیت سازمان ملل اتخاذ شده باشد. هر اقدامی به غیر از اقدام شورای امنیت و بدون مجوز شورا را خلاف حقوق بین‌الملل قلمداد می‌کند.

با این حال، کشورهایی که اقدامات یکجانبه اجبارآمیز را در دستور کار سیاست خارجی خود برای تغییر در رویه‌ها و رفتار سیاست خارجی کشورهای هدف قرار می‌دهند، گزارشگر ویژه بیان می‌دارد چنین کشورهایی باید تدابیری را اتخاذ نمایند که در آن اقلام اساسی از جمله دارو و مواد غذایی به عنوان ابزاری برای فشار سیاسی مورد استفاده قرار نگیرد و نیز تضمین نمایند که تحت هیچ شرایطی مردم را از اقلام اساسی و اصلی بقا و حیات خود محروم نسازند. گزارشگر ویژه همچنین سازوکارهای مستقل موجود را به منظور ارزیابی تأثیر منفی اقدامات یکجانبه اجبارآمیز ترغیب می‌نماید و نیز تضمین می‌کند رویه‌های قضایی که اجاز جبران خسارات به طرف‌های آسیب دیده را می‌دهند، فراهم آورد. همچنین تضمین می‌نماید که با توجه به ضرورت ارتقاء و پیشبرد حقوق بشر، اقدامات لازم را به منظور ارتقای مسئولیت‌پذیری کشورهای مبدأ در این خصوص را به عمل آورد.

از آنجا که نزدیک به نیمی از کشورهای عضو سازمان ملل متحد در گذشته و نیز اکنون به وسیله اقدامات اجبارآمیز یکجانبه هدف قرار گرفته‌اند، واقع‌بینانه‌ترین شکل جبران خسارات، عذرخواهی از قربانیان بی‌گناهی است که "آسیبی ناخواسته"^۱ بر حقوق اولیه و بنیادین آن‌ها وارد شده است. در مرحله‌ای فراتر، تعهد دهند که اگر واقعاً قادر به پایان دادن به چنین اقداماتی نیستند حداقل تلاش نمایند تا راه‌هایی را برای کاهش تأثیرات ناخواسته حقوق بشری این اقدامات که بر مردم غیرنظامی وارد می‌شود، پیدا کنند. با توجه به نقصان و کاستی‌های رویه‌های قضایی موجود در سطوح ملی و بین‌المللی و چالش‌های جهانی ناشی از اقدامات یکجانبه اجبارآمیز در سطح جهانی، موضوع سازوکارهای مستقل حقوق بشری ملل متحد ممکن است در مراحل مختلف مطرح شوند تا از این طریق هم بر مسئولیت‌پذیری کشورهای تحریم‌کننده تأکید بیشتر شود و هم خسارات وارده به وسیله اقدامات یکجانبه اجبارآمیز جبران گردد (Report of the Special Rapporteur, 2015).

^۱. Collateral Damage

۴. نتیجه‌گیری و پیشنهادات

در سال‌های پس از جنگ سرد، اقدامات یکجانبه اجبارآمیز یا به عبارتی تحریم‌های اقتصادی یکجانبه به رویه اصلی برخی از دولت‌ها و قدرت‌های جهانی تبدیل شده است. این دولت‌ها در راستای توجیه سیاست‌های خود و به منظور قانونی و مشروع جلوه دادن چنین اقدامات خصمانه‌ای به اصل عمل متقابل در حقوق بین‌الملل متوسل می‌شوند. با این حال، عده‌ای نیز معتقدند که این‌گونه اقدامات یکجانبه در تضاد کامل با حقوق بین‌الملل و منشور ملل متحد قرار دارد؛ چرا که منجر به خدشه‌دار شدن اصل عدم مداخله و حقوق حاکمیت دولت‌ها می‌گردد.

فراتر از قانونی و مشروع بودن اقدامات یکجانبه اجبارآمیز در حقوق بین‌الملل، این‌گونه اقدامات به دلیل آنکه آثار سوء و مخربی بر بهره‌مندی از حقوق بشر دارند، از منظر حقوق بین‌الملل بشردوستانه و نیز حقوق بین‌الملل بشر نیز فاقد وجاهت قانونی و حقوقی می‌باشند. گفته می‌شود اقدامات یکجانبه اجبارآمیز به جای آنکه به تغییر رفتار دولت‌ها و حکومت‌ها منجر شود، حقوق اساسی و بنیادین شهروندان بی‌گناه و غیرنظامی را به مخاطره می‌اندازد.

شورای حقوق بشر و گزارشگر ویژه آن همانگونه که مورد اشاره قرار گرفت طی قطعنامه‌ها و گزارش‌های متعدد، بر تأثیر منفی و مخرب اقدامات یکجانبه اجبارآمیز بر بهره‌مندی از حقوق بشر نیز اشاره کرده‌اند. از منظر شورای حقوق بشر و گزارشگر ویژه آن، اقدامات یکجانبه اجبارآمیز علاوه بر اینکه به دلیل فراسرزمینی بودن فاقد مشروعیت در حقوق بین‌الملل می‌باشد، مانعی جدی در تحقق کامل حقوق بنیادین بشر از جمله حق بر حیات، حق بر آموزش، حق بر سلامت، حق بر غذا، حق بر اشتغال و حق بر توسعه که صراحت در اسناد جهانی حقوق بشری به رسمیت شناخته شده‌اند، معرفی می‌نماید.

از آنجا که جمهوری اسلامی ایران نیز درگیر این معضل می‌باشد و همواره از طرف برخی از کشورها از جمله ایالات متحده آمریکا به صورت یکجانبه و غیرقانونی مورد تحریم قرار گرفته است، بنابراین، این نیاز احساس می‌شود که علاوه بر دیدگاه رسمی جمهوری اسلامی ایران در این خصوص، به پیشنهاداتی که مقامات این کشور به کمیته مشورتی شورای حقوق بشر ارائه دادند در اینجا مورد اشاره قرار گیرد.

جمهوری اسلامی ایران در پاسخ به سؤال پنج‌گانه کمیته مشورتی شورای حقوق بشر که در راستای قطعنامه ۲۴/۱۴ و به منظور جمع‌آوری اطلاعات لازم در مارس ۲۰۱۴ پیرامون تأثیرات منفی اقدامات یکجانبه اجبارآمیز بر بهره‌مندی از حقوق بشر تهیه شده بود، چنین پاسخ می‌دهد که

اقدامات یکجانبه اجبارآمیز نه تنها منشور ملل متحد و اصول سیستم تجارت چندجانبه را نقض می‌نماید، بلکه همچنین حقوق مدنی، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی را نیز تضییع می‌کند. جمهوری اسلامی ایران با اشاره به اعلامیه و برنامه اقدام وین (۱۹۹۳)، معتقد است که کشورها می‌بایستی از هرگونه اقدام یکجانبه که مطابق با منشور ملل متحد نیست و مانع تحقق کامل حقوق مندرج در اعلامیه جهانی حقوق بشر و ابزارهای حقوق بشر بین‌المللی به ویژه حق برخورداری از استانداردهای مناسب زندگی شامل غذا و مراقبت‌های پزشکی و خدمات اجتماعی ضروری می‌شود، خودداری کنند. اقدامات یکجانبه اجبارآمیز در شکل تحریم‌های اقتصادی می‌تواند تأثیر منفی بر حقوق بشر در کشورهای هدف داشته باشد. قربانی اولیه این‌گونه اقدامات گروه‌های آسیب‌پذیر جامعه یعنی زنان، کودکان، افراد معلول و سالخورده و بیماران خاص هستند که در نتیجه عدم دسترسی به تجهیزات پزشکی و داروهای حیاتی و مواد غذایی لازم متحمل رنج بیشتری می‌شوند.

اقدامات یکجانبه اجبارآمیز عدم تعادل در توزیع درآمدها را تشدید می‌کند و نیز غالباً اعمال غیر قانونی و غیر اخلاقی را در داخل کشورهای هدف افزایش می‌دهد. در اثر تحریم‌های شدید اقتصادی طبقه متوسط حذف می‌شود، فقرا هر چه بیشتر فقیرتر و ثروتمندان روز به روز غنی‌تر می‌شوند. کنترل بر بازار سیاه کالاهای قاچاق کاهش می‌یابد. برخی از افراد و نخبگان می‌توانند سودهای اقتصادی کلانی را از تحریم‌ها ببرند و تجارت غیرقانونی را در انحصار خودشان و اطرافیانشان در آورند. اقدامات یکجانبه اجبارآمیز از آنجایی که با هدف ممنوعیت صادرات و واردات و مسدود نمودن جریان‌های مالی اعمال می‌شوند، دارای اثرات فراسرزمینی هستند و بنابراین کشورهای ثالث را نیز تحت تأثیر قرار می‌دهد. دولت‌ها یا گروهی از دولت‌های خاص که این‌گونه اقدامات را در دستور کار قرار می‌دهند مسئول تضییع حقوق شهروندان نه تنها دولت‌های هدف بلکه طرف‌های ثالث نیز هستند.

تحریم‌ها چه هدفمند و چه فراگیر، اغلب یک رژیم خشونت‌ی ساختارمند را علیه زنان و کودکان تحمیل می‌کنند؛ چرا که این افراد و گروه‌ها بیشتر در معرض آسیب ناشی از تحریم‌های یکجانبه قرار می‌گیرند. این‌گونه اقدامات چرخه سیاسی دولت‌های هدف را نیز تضعیف می‌کنند و منجر به روی کار آمدن گروه‌های افراطی و نیز پوپولیستی می‌شوند.

جمهوری اسلامی ایران در پاسخ به این سؤال کمیته مشورتی که آیا اقدامات صورت گرفته در جهت کاهش تأثیرات منفی اقدامات یکجانبه اجبارآمیز را مفید و مؤثر می‌داند یا نه؟ پاسخ می‌دهد که هر چند طرح این موضوع اساساً جای امیدواری دارد، اما اقدامات صورت گرفته در مهار پیامدهای غیرانسانی اقدامات یکجانبه اجبارآمیز بر شهروندان دولت هدف را به طور کافی مؤثر در

نظر نمی‌گیرد و پیشنهادهاتی را در این خصوص برای بهبود روند کار ارائه می‌نماید که در ذیل به آن‌ها اشاره می‌شود:

- سازمان ملل و شورای حقوق بشر باید یک مکانیزم خاص و ویژه را به منظور ارزیابی دقیق و جلوگیری از تحمیل و حفظ اقدامات یکجانبه اجبارآمیز ترتیب دهند؛
- سازمان‌های فوق و نهادهای مربوطه آن باید غرامت‌های ویژه را جهت جبران خسارات به خانواده‌های قربانیان تعیین و کشور متوسل به این‌گونه اقدامات را ملزم به پرداخت خسارات نمایند؛
- استقرار یک نهاد مستقل زیر نظر مجمع عمومی به منظور بررسی عمقی و اساسی تأثیر منفی اقدامات یکجانبه اجبارآمیز از منظر حقوق بشری، امنیتی و حاکمیت قانون؛
- ایجاد مجموعه‌ای از اصول یا چارچوب قانونی به منظور ارزیابی جنبه‌های حقوق بشری اقدامات یکجانبه اجبارآمیز؛
- تحریم‌های اقتصادی که توجیه می‌شود در چارچوب اقدامات متقابل و مقابله به مثل در برابر یک عمل غیرقانونی اعمال می‌گردد، باید مشروعیت این اقدامات (تحت حقوق بین‌الملل و اصل عدم مداخله) به وسیله یک نهاد بیطرف مورد ارزیابی قرار گیرد؛
- از آنجا که اقدامات یکجانبه اجبارآمیز ناقض حقوق بین‌الملل عمومی، حقوق بین‌الملل بشردوستانه و حقوق بین‌الملل بشر در نظر گرفته می‌شوند، مجمع عمومی باید با صدور اعلامیه‌ای از دیوان بین‌المللی دادگستری بخواهد که در این خصوص نظری مشورتی صادر نماید؛
- اختصاص یک میزگرد سالانه در شورای حقوق بشر و سایر نهادهای حقوق بشری به موضوع اقدامات یکجانبه اجبارآمیز؛
- تدوین دستورالعمل‌های خاص به منظور جلوگیری، کاهش و جبران خسارات حقوق بشری ناشی از اقدامات یکجانبه اجبارآمیز؛
- از آنجا که حتی تحریم‌های شورای امنیت نیز دارای آثار منفی حقوق بشری هستند، از اینرو تأسیس یک مکانیزم نظارتی قوی در چارچوب ملل متحد به منظور ارزیابی مشروعیت تحریم‌های شورای امنیت از منظر حقوق بشردوستانه و حقوق بین‌الملل بشر نیز احساس می‌شود.

- انتظار می‌رود اینگونه اقدامات از استراتژی‌های و جهت‌گیری‌های کلی سیاست خارجی کشورها در حوزه سیاست خارجی به طور کامل حذف گردد و در این راستا همه باید تلاش کنند تا از اثرات منفی اقدامات یکجانبه اجبارآمیز بر بهره‌مندی از حقوق بشر بکاهند؛
- دوره انتقالی قبل از حذف کامل و خاتمه یکجانبه اقدامات یکجانبه اجبارآمیز باید تا حد امکان کوتاه‌تر شود؛
- در دوره انتقالی برای کاهش اثرات منفی اقدامات یکجانبه اجبارآمیز قواعد جهانی پذیرفته شده زیر توصیه می‌گردد:
- طرفین اجرای تحریم‌های یکجانبه موظف هستند از مکانیزم‌های معافیت بشر دوستانه اطمینان حاصل کنند؛
- تسهیل در امر انتقال پول و تراکنش مالی به منظور خرید دارو و تجهیزات پزشکی باید در اولویت قرار گیرد؛
- مکانیزم‌هایی برای تضمین مراحل مقرر و در دسترس بودن رسیدگی قضایی و جبران خسارت در دستور کار قرار گیرد.

منابع و مأخذ

- اچ جانز، آنتونی و لاهود، نلی (۱۳۸۹)، *اسلام در سیاست بین‌الملل*، مترجم: رضا سیمبر، تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق (ع).
- *تابناک* (۱۳۹۷)، «ایران از شکایت علیه آمریکا در دادگاه لاهه به دنبال چیست؟»، اخذ شده در تاریخ ۱۳۹۸/۰۶/۲۹
- جاوید، احسان (۱۳۹۳)، «مشروعیت اعمال تحریم‌های اقتصادی یکجانبه در حقوق بین‌الملل؛ ضامن اجرای حقوق بین‌الملل یا ابزار سیاست ملی؟»، *دانشنامه حقوق و سیاست*، شماره ۲۲، پاییز و زمستان.
- *خبرگزاری جمهوری اسلامی ایران* (۱۳۹۸)، «گزارشگر ویژه حقوق بشر ملل متحد، تحریم‌های یکجانبه را جنگ اقتصادی نامید»، اخذ شده در تاریخ ۱۳۹۸/۰۶/۲۹
- *خبرگزاری جمهوری اسلامی ایران* (۱۳۹۸)، «انگلیس با پرداخت غرامت به بانک ملت موافقت کرد»، اخذ شده در تاریخ ۱۳۹۸/۰۶/۲۹
- زمانی، سیدقاسم و غریب آبادی، کاظم (۱۳۹۴)، «واکاوی قانونی بودن و مشروعیت تحریم‌های یکجانبه اقتصادی به موجب حقوق بین‌الملل»، *فصلنامه دیدگاه‌های حقوق قضایی*، شماره ۷۲، زمستان.

- سجادپور، محمدکاظم (۱۳۷۶)، «ویژه تحریم»، *مجله سیاست خارجی*، سال یازدهم، بهار.
- صدقی، نازلی (۱۳۸۸)، «نقش مجمع عمومی و شورای اقتصادی و اجتماعی سازمان ملل متحد در تدوین و توسعه حقوق بشر»، *پایان نامه کارشناسی ارشد حقوق بین‌الملل*، دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران.
- عمادی، سید محسن (۱۳۹۱)، «تأثیر تحریم‌های اقتصادی شورای امنیت سازمان ملل متحد در بهره‌مندی از حقوق بشر»، *فصلنامه سیاست خارجی*، سال ۲۶، شماره یک، بهار.
- Doxey, Margaret (1972), "International Sanctions: a framework for analysis with special report to the UN and southern Africa", **International Organisation**, Vol. 26, No. 3.
- FAO (Food and Agriculture Organization) and WFP (World Food Programme) (2016). Crop and Food Security Assessment Mission to the Syrian Arab Republic. Rome: FAO and WFP. Available at: <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/a-i6445e.pdf>.
- Hofer, Alexander (2017), "The Developed/Developing Divide on Unilateral Coercive Measures; Legitimate Enforcement or Illegitimate Intervention?", *Chinese Journal of International Law*, 31 July.
- Human Rights Council (2015), "Report of the Special Rapporteur on the negative impact of unilateral coercive measures on the enjoyment of human rights", Thirty session Agenda item 3.
- Human Rights Council (2016), "Report of the Special Rapporteur on the negative impact of unilateral coercive measures on the enjoyment of human rights", Thirty-third session Agenda item 3.
- Human Rights Council (2018), "Report of the Special Rapporteur on the negative impact of unilateral coercive measures on the enjoyment of human rights on his mission to the Syrian Arab Republic", Thirty-sixth session 10_28 September 2018 Agenda item 3.
- Human Rights Council (2018), "Report of the Special Rapporteur on the negative impact of unilateral coercive measures on the enjoyment of human rights", Thirty-ninth session 10-28 September 2018 Agenda item 3.
- HRC Advisory Committee (2015), "Negative Impact of Unilateral Coercive Measures on the Enjoyment of Human Rights", <https://www.ohchr.org/en/hrbodies/hrc/pages/home.aspx>.
- HRC (2019), "Impact of Unilateral Coercive on Enjoyment of Human Rights", <https://www.ohchr.org/en/hrbodies/hrc/pages/home.aspx>.
- OCHA (2018), "Syrian Humanitarian Needs Overview", <https://hno-syria.org/#sector-needs>.
- OHCHR (2019), "Impact of Unilateral Coercive on Enjoyment of Human Rights", <https://www.ohchr.org>.
- Trading Economics. Syria GDP Annual Growth Rate, 2008-2017. <https://tradingeconomics.com/37yria/food-inflation>.
- Trading Economics. Syria CPI, 2008-2017. <https://tradingeconomics.com/37yria/consumer-price-index-cpi>
- World Bank (2017). "The Toll of War: The Economic and Social Consequences of the Conflict in Syria", p. 68. Available at: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/27541>.

